

recension

AV MICHAEL HVIID JACOBSEN

Institut for Sociale Forhold og Organisation, Aalborg Universitet, Danmark

Zygmunt Bauman (2002) *Society Under Siege*. Cambridge: Polity Press

Det belejrede samfund

Vi lever i et samfund, der er belejret af fjender på mange fronter. For det første er den belejret fra den ydre verden, fra de globaliserende kræfter, der gnaver i nationalstaten og dermed i 'samfundets' grundstof. For det andet er samfundet belejret af en indre fjende, en *intra-mural* individualistisk opløsningstendens, der kommer til udtryk i form af 'biodiversitet', altså en hidtil uset menneskelig forskellighed og heterogenitet, der afløser fortidens homogene og sammenhængende samfund. Forsøg på at afhjælpe den sidstnævnte opløsningstendens i form af kommunitaristiske fællesskaber er ikke en holdbar løsning. Denne dobbelte tilstand af belejring har naturligvis en betydning for samfundets medlemmer, dets institutioner og dets daglige funktionsmåde. Samtidig har det dog også af betydning for sociologien, videnskaben om samfundet, da sociologien hidtil har sat lighedstegn mellem samfund og nationalstat. 'Samfundet der forsvandt' kunne således have været en alternativ titel på bogen, da den netop omhandler det forsvindingsnummer, som samfundet har været udsat for grundet den globaliseringsbølge, som postmoderniteten har fremmanet. Sociologien, videnskaben om samfundet, står i dag således uden et genstandsfelt eller har behov for at revidere sin opfattelse af genstandsfeltet.

Bogen, der er Baumans toogtyvende engelsksprogede bogudgivelse siden den første så dagens lys for godt og vel tredive år siden, er opdelt i to overordnede sektioner, der næsten bringer mindelser om Giddens' berømte men efterhånden trivielle konstatering af den intime sammenhæng mellem globale forhold og livspolitik. Men hvor Giddens blot konstaterede og afholdt sig fra at trække de moralske konsekvenser af denne sammensmeltning, så gør Bauman det til sin

hjertesag, når han med udgangspunkt i Kants klassiske indsigt skriver, at *“vi på denne planet er alle afhængige af hinanden, og intet vi gør eller undlader at gøre er ligegyldigt for alle andres skæbne”* (side 17). Dette er hans røde tråd gennem bogens delvist relaterede essays, hvor den første sektion omhandler de globale omstændigheder, mens den anden sektion berører mere personlige og intime aspekter af menneskers liv. Modsat Giddens er det også Baumans pointe, at der er opstået en dyb afgrund mellem globale forhold og livspolitiske forsøg på at forstå og forholde sig til den hastighed og styrke, hvormed globale kræfter forandrer verden. Globaliseringens konsekvenser, store som små, er således omdrejningspunktet for bogen.

Den globale politik

Det globale samfund er ikke så meget en idyllisk global landsby, som mange tilhængere hævder, som et ‘globalitariseret’ fænomen (side 236). Hermed mener Bauman, at der ikke længere findes steder, hvor mennesker på flugt, som ønsker fred og ro eller som vil starte på en frisk kan søge hen. Verden er gennemsyret af globale omstændigheder, der intensivt og ekstensivt påvirker os alle – dog ikke på samme måde. Måden og omfanget af påvirkningen er afhængig af, om vi sidder i toppen eller bunden af pyramiden, og der er i mere end én forstand en hel verden til forskel på, om denne pyramides behov bliver opfyldt eller ej.

I det første af kapitlerne, ‘Chasing the Elusive Society’, tager Bauman fat på en kritisk analyse af sociologiens rolle i en tid, hvor ‘samfundet’ for alvor er kommet under beskyldning, hvor kontinuitet og konformitet er blevet afløst af kaos og kontingens. Dette gøres med udgangspunkt i begrebet om ‘den sociologiske fantasi’ og spiller på modsætningen mellem modernitetens ‘ortodokse konsensus’ i sociologien, der ønskede at samfundet skulle imitere en velsmurt maskine ved hjælp af social ingeniørkunst, og nutidens postmoderne og globale ‘verdensorden’, hvor fleksible netværker, forbrugerisme, opløsning af solide statsgrænser og globale markeds kræfter betyder mere end sammenhængende samfundsstrukturer og varige forbindelser. Denne forandring spiller ind på sociologiens genstandsfelt og evne til at forstå, fortolke og forklare. Derfor foreslår Bauman på radikal vis, at en reorientering af sociologien er nødvendig. Denne reorientering skal, i det mindste implicit, også i sidste instans føre til en reorientering af samfundslivet - en revitalisering af politik, samhørighed, ansvarlighed og agoraen – en sammensmeltning af de atomistiske og individuelle livsbiografier med den større samfundsmæssige historie.

Det næste kapitel, 'The Great Separation Mark Two', følger naturligt op på denne argumentation ved at tage sit udspring i en diskussion af det klassisk aristoteliske syn på demokrati, retfærdighed, medborgerskab, rettighed og 'det gode samfund' og fører dette via modernitetens 'århundrede af leje' til postmodernitetens 'forestillede fællesskaber'. Ved at illustrere sin pointe om, at livet i vores postmoderne samfund på grotesk vis "er en daglig prøve på menneskers afhængighed" (side 63), med eksempler fra trivielle tv-shows som *Big Brother* og *The Weakest Link*, hamrer Bauman en pæl lige i hjertet på idealerne som samhørighed og solidaritet. Det er den stærkeste, egoistiske og mest skrupelløse, der overlever både i sådanne tv-serier som i virkelighedens narcissistiske verden. Virkelighedens verden imiterer et nulsums-spil, hvor tabere og vindere deltager i et kynisk spil, hvor socialitet og solidaritet ikke fører til succes og sejr men til fiasko og selvfornedrelse. Dette krydres med ritualer om offentlige bekendelser og ydmygende anerkendelser af egne fejltagelser og mangler, som også på uhyggelig vis bringer minder om postmoderne samfundsvilkår for de svageste medlemmer af samfundet, hvor en endeløs snagen i deres manglende evne til succes gøres til offentlig underholdning og genstand for vores umættelige voyeurisme. Samtidig vises de sejrendes ekshibitionisme som et efterstræbelsesværdigt ideal for os andre.

Det sidste kapitel i denne sektion, 'Living and Dying in the Planetary Frontierland', omhandler en særdeles aktuel begivenhed, nemlig terrorangrebet på New York for godt og vel et år siden. Bauman behandler i kapitlet modsvarerne på dette angreb mod den vestlige selvforståelse som et udtryk for en ny form for global situation, hvor den globale verden bliver et 'grænseland'. Krigens ændrede rolle og fremtrædelsesform efter den 11. september 2001 og den amerikanske lynkrig mod Al-Quaeda spiller derfor en central rolle i Baumans nyeste bog. Den nye form for krig er, som alt andet i den flydende modernitet, flydende, flygtig og fleksibel. Hvor krig tidligere var vedvarende og bastant rettet mod en veldefineret, territorialt-begrænset og 'officiel' fjende, så er krig i dag helt anderledes. Fjenden flytter sig hele tiden, og man bliver nødt til at følge med. Derfor bliver 'rekognosceringskrige' konstant udført for at overvåge fjendens mindste bevægelser. Mobilitet og en konstant mulighed for at indsætte eller udtrække tropper bliver den nye *Blitzkrieg*-strategi. Angreb kan ramme overalt uden varsel. I dag vurderes succeskriterier i krig ud fra, hvor mange af ens egne soldater man mister. Hvor det tidligere var stort set underordnet, da soldater som sådan ikke blev betragtet som menneskelige Ansigter, bliver det i dag bl.a. grundet medieeksponering

neringen essentielt, at man ikke mister for mange af 'sine egne', hvilket kan føre til faldende folkelig opbakning omkring ens krigsaktiviteter. Samtidig betyder det dog, at civile ofre ret hurtigt bliver glemt – de er de nye ansigtsløse masser, der som eksternaliteter må påregnes, når kampen mod terror, ondskab eller diktatur skal udkæmpes i frihedens, godhedens og demokratiets navn. Nogle af disse ofre går senere ofte hen og bliver til horder af flygtninge, uvelkomne og uinviterede, i vores del af verden. Kapitlet og sektionen afsluttes således med en tilbageskuen på Kants klassiske opfattelse af verdensborgerskab og den fælles skæbne, som vi alle er en del af. Det er et moralsk opråb fra Baumans side om, at vi alle er afhængige af hinanden, og at vi alle har et ansvar for hinandens velvære på en planet, der er fuld til bristepunktet.

Livspolitikken

De ovenfor omtalte forandrede globale vilkår påvirker og afspejles i de mere intime aspekter af livet i 'postmoderniteten', et begreb som Bauman efterhånden ellers fuldstændig har fravalgt til fordel for den 'flydende modernitet'. I bogens anden sektion tager Bauman i '(Un)Happiness of Uncertain Pleasures' fat på disse intime aspekter ved først at tage livtag med 'lykken'. Han illustrerer, hvordan lykken er et flertydigt begreb, der henviser til væsensforskellige oplevelser af mere eller mindre subjektiv eller objektiv karakter. Samtidig viser han vigtigheden af lykkebegrebet for menneskeligt samkvem før og ikke mindst nu men også, hvordan søgen efter lykke har afløst frygten for lidelse som livets drivkraft. På baggrund af Senecas, Pascals og kristendommens definitioner af lykke begiver han sig ind på, hvordan lykken er blevet sekulariseret, demokratiseret og demystificeret siden førmoderniteten og moderniteten. Der er således sket en kvalitativ forandring af lykken fra mindretallets privilegium til alles universelle rettighed. Bauman er implicit inde på, at der samtidig er foregået en banalisering og trivialisering af vores stræben efter lykke men også, at lykken nu ikke længere har vist sig at være opnåelig – den ligger altid ude i fremtiden, og vi vil altid arbejde hen mod den uden nogensinde at nå den. At forskyde lykken til fremtiden var både en nødvendighed og en fejltagelse. Med fremskridtets forfald, er lykken blevet frigjort fra sine fortidige modernistiske forbindelser til fremtiden med den konsekvens, at lykken nu søger forankring i det globaliserede, marketingsagtige og modifikserede forbrugersamfund. I dag ligger lykken således i nuet, i at forbruge for forbrugets egen skyld. Der er ingen nødvendig behovstilfredsstillelse tilbage –

kun forbrugets autoteliske automatik – og enhver følelse af forpligtelse for andre er forsvundet samtidig med, at afhængighed af andre (ting såvel som mennesker) for alt i verden skal undgås. Dette er det særdeles dystre billede, som Bauman maler af nutidens lykke som en kortvarig og (for)brugsorienteret oplevelse.

I det andet kapitel i denne sektion, 'As Seen on TV', er det medierne, der kommer under 'kærlig' behandling. Bauman sonder indledningsvist mellem antagonistiske (Cassandrianere) og protagonistiske (Panglossianere) for TV, det medium, der konstant døgnet rundt er mindst to milliarder tændt af på kloden. Han hører, uden at ekspliciterer det, til de førstnævnte, og han viser, hvordan den tv-kultur, der efterhånden er opstået, er medvirkende til at skabe en 'kasinokultur', hvor fordybelse, politisk bevidsthed, substans og vedvarende indlevelse ofres til fordel for overflade, ligegyldighed, hastighed og hurtig fordøjelse. Den handler kort sagt om, hvordan den individuelle livspolitik støder en pæl i hjertet på det kollektive politiske engagement. Endnu engang tilbyder han en dystre analyse, der bringer mindelser om Neil Postmans postmoderne mediepessimisme. Dette kapitel skiller sig ud fra de andre på en måde, som Bauman ellers ikke har for vane – ved at være relativt konventionelt, forudsigeligt og uden de store overraskelser, man ellers har fået for vane at forvente ved at læse Bauman.

Overraskelser er der derimod i overmål i 'Consuming Life', det tredje kapitel i denne sektion. Ikke fordi argumenterne er synderligt nye, men fordi Bauman faktisk skifter spor i forhold til tidligere. Essayet omhandler, som de øvrige i bogens anden sektion, den efterhånden fortærskede forbrugstanke og vejene, der forventes at føre til lykke i den flydende modernitet. Med udgangspunkt i Pascals og Kierkegaards opfattelser af, hvad der gør et liv lykkeligt og fri fra frygt, fører Bauman os via forskellige mindre ekskursioner videre til forbrugersamfundets glæder og misfornøjelser. Det er Baumans pointe, hvilket er nyt i forfatterskabet, at mennesker i dag ikke så meget 'begærer', som han tidligere har påstået var den primære drivkraft i postmoderniteten. Det er blevet endnu mere flygtigt og drømmeagtigt end dette, da mennesker nu mere end alt andet 'ønsker' og stræber efter at realisere disse ønsker. Begge er dog diametrale modsætninger til nødvendigheden og den fundamentale behovstilfredsstillelse, som den 'solide modernitet' stod for. Samfundet sanktionerer nu menneskers forbrugsønsker ved at gøre denne tidligere irrationelle adfærd til selve rationalitetens kerne, ved at legitimere dét, der tidligere blev betragtet med skepsis og som asocial patologisk aktivitet. Det drejer sig ikke om at besidde men om glæden og det lyksalige, som den evige jagt

og stræben (efter udødelighed) medfører. I denne proces forbruger mennesker i en endeløs søgen efter lykke, og samtidig bliver deres eget liv opbrugt og forbrugt i processen.

Det næstsidste kapitel følger op på dele af de tidligere kapitler ved i 'From Bystander to Actor' at argumentere for, at det er nødvendigt og påkrævet, at vores rolle som passive tilskuere til andres lidelser i den flydende modernitet ændres til en aktiv rolle som aktører, der kollektivt såvel som individuelt er villige til at påtage sig et ansvar og en forpligtelse. Dette essay, der bringer mindelser om afslutningen på Kafkas *Processen* med udtrykket 'nogen måtte have set det', markerer på mange måder bogens moralske finale, da det drejer sig om, hvorvidt vi giver op overfor verden, og dermed tillader moralsk ligegyldighed og politisk apati at herske, om vi kaster håndklædet i ringen, eller om vi i stedet tager fat om nældens rod og anerkender vores ansvar overfor andres menneskers ve og vel. Intet mindre end selve den moralske eksistens står på spil, og Bauman gen-nemmer den kunstige 'sikkerhedslinie', som vi altid har konstrueret mellem at gøre skade og afbøde skade, at påføre den og laden stå til, mellem at se og vide, mellem at vide og handle, mellem ting der kan gøres og det, der faktisk gøres. I den globale verden er vi alle blevet tilskuere, men vi skal transformeres til at være aktører i stedet – hvis ikke for vores egen moralske sjælefreds skyld, så i det mindste for de mennesker, hvis lidelser vi passivt accepterer og derved i sidste instans har et ansvar for.

Slutteligt har Bauman forfattet en kort konklusion, hvori han forsøger at samle trådene fra bogen og drage konsekvenserne af sine analyser. I 'Utopia With No Topos', der som titlen angiver handler om utopien i fraværet af en fysisk lokalitet, skitserer han, hvordan den menneskelige tilværelse altid har været særligt kendetegnet ved forsøget på at imødekomme fremtiden og transcendere nutiden. Det drejede sig med andre ord om overkommelse, og Utopia var navnet på denne øvelse, der både var praktisk såvel som skolastisk. Selvom 'utopia' semantisk henviser til et sted, og i utopiske romaner altid har materialiseret sig i form af fantastiske og mondæne fysiske steder, så mangler utopien i dag en fastforankret ramme, en lokalitet, hvori den kan indskrives. Den territorialitet, som livet i den solide modernitet var undertvunget, er i den flydende modernitet blevet eksterritorial, hvilket har smittet af på indholdet af de utopiske tanker og idealer, der i dag har mistet deres urbane og arkitektoniske kendetegn. Den orden, som den solide modernitets utopier repræsenterede, er nu i opløsning, og uorden

hersker derimod overalt. Utopien, som alt andet, er blevet et flydende fænomen og har mistet sin sammenhæng med fremskridtstanken. Den har samtidig mistet sin betydning som et kollektivt samlingspunkt. Denne udvikling er blandt andet foranlediget af nationalstatens forfald og politikken manglende gennemslagskraft i et forbrugersamfund, hvor alle er sig selv nærmest, og hvor den nu privatiserede lykke lurer lige om hjørnet i form af uafhængighed og mangel på forpligtelser – naturligvis udover den primære forpligtelse til at forbruge. Hurtige løsninger og høje omdrejninger har smadret alt, der har en dybere og mere stedbundet karakter. Utopien om skabelsen af 'det gode samfund' er som konsekvens blevet tabt, hvor taberne formentlig er os alle men i mest udpræget grad er samfundets svageste.

Det globale og det lokale – en opsamling

Det er ikke tilfældigt, at Bauman starten bogen med det globale og derefter bevæger sig 'ned' mod det mere intime og individuelle. Det er nemlig den globale dagsorden eller 'dagsuorden', der sætter sit aftryk på menneskers liv, og der er således tale om en form for top-down-model igennem hele bogen. Han skriver ganske vist et sted, at "*sammenstyrningen af gamle autoritetsstrukturer påvirker den sociale integration på alle niveauer, men den er særligt fremtrædende og indflydelsesrig på to niveauer; det globale og det livspolitiske*" (side 96). Den første influerer dog mere på den sidstnævnte end omvendt. Som Bauman viser, så er kapitalismen i dag tøjlesløs, som Anthony Giddens også har vist i sine analyser. Den 'anden frigørelse' af kapitalismen, hvor den 'første frigørelse' fandt sted i den tidlige kapitalismes adskillelse af arbejde og husholdning, er iscenesat af de globale kræfter, der har undermineret nationalstaten og politikken. Konsekvenserne kan mærkes på det økonomiske, sociale, politiske, kulturelle og moralske plan, hvor stigende ulighed, manglende solidaritet, apati, fundamentalisme og uansvarlighed bliver dagens orden. I sandhed en pessimistisk analyse, som Bauman her leverer af den postmoderne globale verden.

Bauman slår gang på gang fast, at der 'findes ikke nogen lokale løsninger på globale problemer'. Forsøget på at gøre globale problemer til biografiske genvordigheder eller livspolitiske projekter løser ikke noget, og selvom Ulrich Beck har sagt, at vores tid er en, hvor 'der søges biografiske løsninger på systemiske modsætninger', så forslår disse løsninger som en skomager i helvede. På metaforisk vis kan man sige, at i en verden, hvor enhver efterhånden er sin egen sko-

mager og sin egen lykkes smed, hvor der ikke længere er en overordnet og autoritativ skomager til at fabrikere fodtøj til alle de forskellige livsprojekter, der holder dem på livets rette vej, må enhver nu finde sin egen kostørrelse – for nogle er skoene for store og efterlader afgrundsdybe aftryk på andres tilværelse, mens de for andre gnaver ind i kødet og efterlader dybe og varige sår.

Baumans anden hovedpointe, som han låner fra Peter Drucker, er således, 'at der ikke er nogen frelse at forvente fra samfundets side'. Nu hvor samfundet har trukket sig tilbage under belejringen fra de individualiserede og globaliserende fronter, som en struds der i frygt stikker hovedet i jorden, er det ikke herfra, at man skal forvente hjælp. Markedskræfterne har haft succes til at gennemtære politik, kultur og moral og effektivt demonteret mulighederne for kollektiv handling. Den verden, Bauman fremstiller, er derfor en gennemøkonomiseret økologisk størrelse, et lukket system, der til trods for sin omfattende spændvidde og omfang ikke længere har mange luftlommer eller smuthuller tilbage at søge tilflugt i. Med eksterritorialiseringen er fulgt en helt ny betydning af det fysiske rum – det er på den ene side mere uendeligt end nogensinde tidligere, men samtidig er det mere afhængigt af helheden, end det tidligere var tilfældet. Den globale verden hænger på én og samme tid sammen på en hidtil uset måde samtidig med, at oplevelserne i den aldrig har været mere uensartede, fragmenterede, differentierede og stratificerede. Dette er på mange måder bogens paradoks. Vi lever i én global verden, men konsekvenserne af denne sameksistens er væsensforskellig fra person til person, region til region, kontinent til kontinent.

Bauman at his best?

Hvis man skal forsøge at samle op på alle de tråde, der spindes igennem bogen, og alle de argumenter, der smedes, så kan man konkludere, at bogen er et udtryk for en analytisk anvendelse af den sociologiske fantasi, når det gøres på mest overbevisende facon. Den viser sammenhængen mellem, hvad C. Wright Mills i sin tid kaldte 'personlige problemer' og 'offentlige anliggender', det intimt og subjektivt følte og de objektive og strukturelle forhold, hvorunder denne følelse – kollektiv eller individuel – kommer til udtryk. Det globale kan og bør ikke tænkes adskilt fra de konsekvenser, som det har på menneskers liv og levned og særligt ikke, når det drejer sig om de svageste i samfundet. Denne sociologiske fantasi tilsat en moralsk og menneskelig dimension har altid været og er stadig Baumans fornemmeste kendetegn, selvom det aldrig udvikler sig for dogmatisk

eller normativt: "Alle dette er blot en samling af ordsprogsagtige 'tommelfingerregler'. Dette er hentydninger snarere end instruktioner, brede strategiske principper snarere end marchordre, refleksioner over måder på og midler til at skabe snarere end en bygningsplan. Mere kan man dog retmæssigt ikke forvente af den bekymrede og ansvarlige analytiker af nutidens menneskelige vilkår" (side 220). Dette perspektiv konsolideres af *Society Under Siege*, der er Baumans mest pessimistiske bog til dato, der dog indeholder et omend magert kim af optimisme ved konstateringen af, at "hvis der ikke er plads til opfattelsen af det dårlige samfund, så er der nok heller ikke megen chance for, at opfattelsen af det gode samfund kan fødes" (side 170). Bauman forsøger helhjertet gennem bogens kritik af de fremherskende samfundsformer at agere fødselshjælper for en opfattelse af det gode såvel som det dårlige samfund.

En kritisk note er dog på sin plads. Selvom Bauman er uovertruffen til at finde nye, hidtil oversete områder at tage under kritisk behandling, selvom han er up-to-date med de fleste udviklinger i samtiden, og selvom han evner at inkorporere disse i sin sædvanlige sirlige og avancerede skrive- og analysestil, så er der en tilbøjelighed til reproduktion. Dette kan naturligvis ikke undre, når han i den senere tid har haft for vane næsten at udgive to bøger om året, men man bør være påpasselig med at præsentere det som noget revolutionerende nyt eller det seneste skud på hans teoretiske stamme. Bauman behøver ikke længere bekymre sig om 'publish or perish'-princippet som andre almindeligt dødelige sociologer – der er ingen overhængende fare for, at han eller mindet om ham forsvinder, og derfor bør det såvidt muligt undgås, at hans bøger til tider snarere forekommer som genfortællinger end som nye knopskydninger på hans omsiggribende korpus af sociologiske indsigter. Selvom der forekommer at være en tydelig og ønskværdig kontinuitet i hans bøger over de senere år, fra *Globalization*, *In Search of Politics* og *Liquid Modernity* til *Individualized Society* og *Community*, så må selv en sympatisør indrømme, at der er også en udpræget tilbøjelighed til repetition og reproduktion.

Der er således både nyt og innovativt samt knap så nyt og en del genbrugsmateriale indeholdt i *Society Under Siege*, men bogen vil under alle omstændigheder vise sig at være inspirerende og lærerig læsning for sociologer verden over. Den vil ganske sikkert i årene fremover vise sig at være en af de få bøger, som der bliver stadig mindre af, der vil blive citeret, gransket og debatteret, selv når forfatteren ikke er mere. Det er noget af et solidt aftryk at efterlade i en global verden, hvor alt andet ellers flyder.

recension

AV EMMA ENGDAHL

Samhällsvetenskapliga institutionen, Örebro universitet

Bloch, Charlotte (2001) *Flow og stress: Stemninger og følelseskultur i hverdagslivet*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.

Att ”vi vantrivs i kulturen” är inget nytt. Blochs berättelse om denna vantrivsel är emellertid inte av samma typ som Sigmund Freuds.

Bloch visar att ”flow”, som vi i det privata upplever som gott, till stor del nedvärderas i det offentliga livet, medan ”stress”, som vi i det privata upplever som ont, till stor del uppvärderas i det offentliga livet. Ändå menar hon att kulturen inte enbart är ”begränsande”, utan också ”möjliggörande”, som Anthony Giddens skulle ha uttryckt det. I princip skulle det nämligen kunna vara tvärtom, enligt henne. Bloch tycks här förutsätta en förståelse av kulturen som den sfär där vi strider med och mot varandra om den giltiga förståelsen av fenomenet som t ex våra privata upplevelser av flow och stress. I det offentliga livet kan man framföra argument för det privata vi upplever som gott (flow) och mot det privata vi upplever som ont (stress) – och på så sätt skulle man kunna förhandla fram nya sätt att hantera dessa upplevelser på, dvs ge livet mening.

När jag läser *Flow og stress...* får jag känslan av att det inte främst är på grund av att vi vantrivs i kulturen som ”det privata är politiskt”, utan för att vi trots denna vantrivsel har upplevelser som ger löften om ett gott liv. Att jag frågar mig hur vi skulle kunna kämpa med och mot varandra för ett gott liv om vi inte haft någon upplevelse av det goda är inget annat än ett resultat av att Bloch i denna bok inte bara diskuterar våra negativa upplevelser av stress och hur vi hanterar dem i enlighet med kulturellt fastställda värderingar och normer, utan också våra positiva upplevelser av flow och hur dessa hanteras kulturellt. Det sistnämnda tillhör inte vanligheten vare sig inom vetenskapen eller i vardagslivet. Medan stressbegreppet har ingått i vårt vardagsspråk sedan 1800-talet och idag vänds ut

och in både akademiskt och populärvetenskapligt, uppstod flowbegreppet först inom 1960- och 1970-talets humanistiska psykologi och ingår än idag knappast i vårt vardagsspråk.

Bloch låter oss inte blunda för det ideal vår kultur finner i människor som, genom att rusa ikapp med tiden och hålla sina känslor i schack, lyckas samla skärvorna av sitt jag. Sanningen hon vill att vi ska se i vitögat är våra kulturella ideal som leder till de så kallade utbrändas avgrund. På spaning efter ett botemedel mot denna kulturella patologi talar hon högt om det som det talas tyst eller inte alls om i vår kultur – flow. Ja, hon använder sig av ett utländskt ord som ”hörer hjemme i den lyse og den lette ende (av hverdagslivets følelsspektrum), vor glaeden og rusen findes” (sid. 12), eftersom sådana ord är en bristvara i språket trots att vi faktiskt upplever det goda i livet, bland annat i form av just flow.

I sedvanlig ordning utgörs kapitel 1 i *Flow og stress...* av en introduktion där forskningsfältet presenteras. I kapitel 2, *Teoretiske indfaldsvinkler of metodiske overvejelser*, redogör Bloch för den analytiska distinktion hon gör mellan, å ena sidan, flow och stress som upplevelser och, å andra sidan, vår kulturella förståelse av dessa fenomen. I detta kapitel förs även en diskussion om den konstruktivistiska, den interaktionella och den fenomenologiska känsloteorin som utgör den teoretiska plattformen i Blochs undersökning. Vidare presenteras det empiriska underlaget för denna undersökning – som består av fenomenologiska intervjuer, d v s intervjuer som fokuserar konkreta upplevelseförlopp och hur dessa uppfattas av informanterna. På grundval av intervjuerna urskiljs i kapitel 3, *Faenomenologisk analyse af stress- og flowoplevelser*, olika upplevelsedimensioner av flow och stress. Upplevelsen av flow delas upp i ”helheds-”, ”fokus-” och ”universaloplevelser”, medan upplevelsen av stress delas upp ”kamp-”, ”kogen over-” och ”blokeringsoplevelser”. Med hjälp av sin fenomenologiska metod kommer Bloch i detta kapitel fram till att flow och stress är fenomen som bör karaktäriseras som stämningar, d v s ”altomfattende tilstande, som gennemtraenger vores handle-, følelss- og forestillingsliv og som farver vores vaeren i verden” (s 72). Kapitlet utmynnar i tesen att flow och stress är ”moderne varianter af en antropologisk polaritet mellem givende og tagende stemninger” (s 76). I kapitel 4, *Regulering af flow i arbejds-, familie- og fritidslivet*, visar Bloch hur den positiva upplevelsen av flow endast uppfattas som legitim i fritidslivet. I arbetslivet förknippas uttryck för flow som ”asocialitet, negativitet, fravaer af seriøsitet, pudsigheid, selvhaevdelse og pral” och i familjelivet som ”mangle på solidaritet og

selvoptagethed” (s 118). I kapitel 5, *Regulering af stress i arbejds- og familieliv*, visar Bloch däremot att den negativa upplevelsen av stress normaliseras inom arbets- och familjelivet. Den allmänna åsikten tycks vara att stress är något vi får lära oss att leva med. Vidare får den som inte lär sig att hantera det faktum att vi lever i stressens tidevarv skylla sig själv eller finna sig i att anses vara oduglig. I kapitel 6, *Flow, stress og det moderne samfund*, kopplar Bloch sin fenomenologiska och kulturella analys av flow och stress som mikrofenomen till makroförhållanden, som de visserligen inte kan reduceras till, men som de är starkt förbundna med och som betingar dem. Den centrala idén är här hämtad från vad Thomas Scheff kallar ”del-helhets-principen”, d v s att delarna belyser helheten och vice versa. Närmare bestämt diskuterar Bloch sina empiriska data i relation till etablerade makroteorier om vår tids- och känslökultur. Detta leder till att hon kan visa hur våra tids- och känslonormer sammanfaller – till fördel för stress och nackdel för flow. I kapitel 7, *Flow og stress i forskningen*, utvärderar Bloch sina resultat mot bakgrund av den existerande forskningen på området. Bland annat framhålls att hon till skillnad från den etablerade flow- och stressforskningen införlivar en känslökulturell aspekt i sin analys. Denna visar inte bara att vår känslökultur begränsar upplevelsen av flow och möjliggör upplevelsen av stress. Den förklarar också varför teorier om stress har gjort ett kulturellt segertåg och de få teorier om flow som existerar inte alls tycks ha påverkat vår vardagskultur. I kapitel 8, *Konklusion og perspektiver*, avslutar Bloch sin undersökning av flow och stress med följande rader: ”Min analyse fortæller en historie om en eksistentiel stemningspolaritet i hverdagslivet og vores håndtering af samme. Denne historie kan bagatelliseres, men den kan også bruges som et redskab i kampen for en ny tidspolitik og følelseskultur” (s 199).

Att bagatellisera Blochs historia kan möjligen förstås som en omedelbar försvarsmekanism i en kultur som vår, d v s i en kultur där man talar mycket om stress och ytterst lite om flow. Emellertid är det just därför hennes bok *Flow og stress...* bör tas på största allvar. Eftersom denna bok dessutom är något så ovanligt som en studie som lyckas integrera empiri och teori på ett fruktbart sätt kan den utan problem användas som ett gott argument i kampen för en ny tids- och känslökultur. Det råder ingen tvekan om att Bloch på ett sofistikerat sätt lyckas fånga den vanliga människans upplevelser av flow och stress och att hon dessutom är välinsatt i den relevanta teorin på området. Det är möjligt att Blochs empiriska resultat inte är överraskande. Hennes resultat, i kombination med hennes

teoretiska ansats, leder dock till ett alarmerande avslöjande: såväl vår tidskultur som vår känslökultur försvårar ett gott liv, genom att bekämpa betingelserna för flow och främja betingelserna för stress.

Flow og stress... är en noggrann studie som lämnar få lösa trådar. Trots detta förblir åtminstone en central fråga obesvarad. Hur ser Bloch på förhållandet mellan att vi vantrivs i kulturen och att vi ändå upplever flow? Vari består den gnuttiga hopp som går att finna i diskrepansen mellan den subjektiva upplevelsevärlden och den socialt objektiva kulturen? Går det att förklara det goda som vi upplever trots att kulturen uppenbarligen motarbetar det, utan att hamna i ett slags biologism (vilket Bloch vill undvika)? Jag tror att detta är möjligt. Förmodligen måste vi dock utveckla en mer komplex förståelse av kulturen än den Bloch indirekt verkar stödja sig på i *Flow og stress...* Bland annat menar jag att vi borde titta på hur kulturen bidrar till möjligheten att överhuvudtaget ha privata erfarenheter som upplevs som goda. Emellertid hade Bloch inte behövt gå så långt för att stilla min undran. Det hade räckt med att hon i högre utsträckning fokuserat det motstridiga sätt på vilket vår kultur föreslår att vi bör hantera våra privata upplevelser (vilket delvis framgick av hennes empiriska data). Men man kan inte göra allt i en bok, och i sökandet efter det goda livet gör vi definitivt klokt i att betänka Blochs historia om vår kulturs stämningpolariteter och det sätt vi hanterat dessa på.

recension

AV LENA LINDGREN

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Raymond Boudon, Pierre Demeulneare & Riccardo Viale, red. (2001)
L'explication des normes sociales. Paris: Presses Universitaires de France.

Det är spännande att fundera över vilka begrepp som är oundgängliga för sociologin, vilka som tillhör dess kärna, och om de begrepp som nu är de mest använda alls kommer att vara med under nästa århundrade. Vad gäller ”norm” behöver man nog inte tveka. Men vad ska man tro om andra för närvarande centrala begrepp: Modernitet? Nätverk? Diskurs? Genus? Det finns det kanske anledning att återkomma till. Norm skiljer sig hursomhelst från de nämnda exemplen på så sätt att det har funnits med från allra första början och det är svårt att tänka sig någon sociologi utan ett normbegrepp. Det uppstod för övrigt ungefär samtidigt med sociologin; tidigare talade man snarare om *moraliska lagar*. Själva begreppet innebar ett brott mot detta tänkande. Kritiska betraktelser brukar likväl hänföra det till någon form av idealistisk värdesociologi. Språkligt är dess ursprung emellertid handfast materiellt, det rör sig om snickarens *vinkelhake* (lat. *norma*).

Att hålla konferenser är helt klart livsviktigt för varje vetenskap. Men den kalejdoskopiska produkt som ofta blir resultatet när man efteråt sammanför helt olikartade papers kan bli rätt svårläst. Nu har det kommit en sådan konferensvolym som har till syfte att förklara just sociala normer, *L'explication des normes sociales*. Sociologen Pierre Demeulneare som presenterar de tretton bidragen försöker få in dem under tre huvudrubriker: *Les normes de répartition des capacités d'action* (ung. Normerna som fördelare av möjliga handlingsalternativ), *Normativité et rationalité* (Normativitet och rationalitet) och *Les normes de la pensée et de la signification* (Tänkandets och meningens normer). Den första rubriken är nästan lika ogenomsådlig som den låter även sedan man läst de fyra bidragen, men man bör inte låta sig avskräckas. Här finns nämligen samlingens två huvudnummer, åtminstone ur sociologisk synpunkt.

Det är ingen tvekan om vem som befann sig i centrum under denna konferens, det gjorde Raymond Boudon. Han citeras och refereras flitigt av de övriga, som kommer från skilda discipliner: förutom sociologi också ekonomi, filosofi och psykologi. Boudons eget paper har titeln "*Vox populi, vox Dei?*" med undertiteln *Le "spectateur impartial" et la théorie des opinions*. Det vill säga: Folkets röst blir Guds röst eller Folket blir till Gud; det är den politiska demokratins allmakt, som Boudon i Alexis de Tocquevilles efterföljd vill varna för. Dennes välkända problematik om samhälllig jämlikhetssträvan kontra individens frihet är genomgående tema i Boudons bidrag. Tocquevilles tankar upplever ju för närvarande en renässans, och det påpekas ofta att vi på samma sätt som denne skarp-synta adelsman lever i övergången till en ny tid. Detsamma får man väl säga om Adam Smith: från hans moralfilosofiska verk *The Theory of Moral Sentiments* hämtar Boudon undertiteln *spectateur impartial*, den opartiske betraktaren. Detta begrepp är, menar Boudon, lika analytiskt värdefullt som Smiths mer kända "den osynliga handen". Och dessutom högaktuellt för sociologin.

Boudon har som motto ett citat från Julien Bendas *Klerkernas förräderi* om att krig inte tycks kunna bli nog fasansfulla för att avskräcka krigsälkarna, eftersom det oftast inte är dessa som tvingas betala priset. I sammanhanget något gåtfullt, men evigt aktuellt och till läsning lockande. Och inspirerande läsning blir det, ibland med fullkomligt halsbrytande infallsvinklar och utvecklingar.

Jag vill emellertid återkomma till Boudon och istället börja med Leipzigsociologen Karl-Dieter Opp och hans artikel *How do Norms Emerge? An Outline of a Theory* (ett av fyra bidrag på engelska språket). Opp konstaterar inledningsvis om normbegreppet att "there are many unconnected propositions scattered in the social science literature, and this literature is still growing" (s 11). Han skriver också att även om "the explanation of norms is a central issue in sociology and many other social science disciplines there is – so it seems – no empirical tested single theory that social scientists agree upon" (ibid.). Norm skiljer sig med andra ord inte från övriga samhällsvetenskapliga begrepp. För vem kommer på ett begrepp om vilket man inte skulle kunna påstå detsamma? Men det är förstås också detta som gör artiklar som Opps attraktiva för läsaren: möjligheten av att jämförelser mellan olika teorier och begrepp till slut visar vilken eller vilka som faktiskt ger den bästa förklaringen till varför normer uppkommer och består. Vilket förstås inte är detsamma som en teori som alla samhällsvetare kan bli överens om. För kanske är själva meningen med normforsk-

ningen som författaren till artikeln *norm* i Sociologiskt lexikon (1997) skriver: ”Normer är ofta ganska oklara eller mångtydiga, och de måste kommuniceras, tolkas och förstås för att kunna tillämpas i konkreta situationer. Överväganden och diskussioner om hur normer används är därför en viktig del av det sociala livet.” Normbegrepp och teoriförslag är ofta både oklara och mångtydiga, men likväl en viktig del av den sociologiska praktiken...

Oklarhet kan man dock inte beskylla Opp för. Han är föredömligt klar och systematisk när han börjar med en tablå över olika typer av normdefinitioner. Följande tre element kombineras på olika sätt: 1. likformigt beteende 2. sanktioner om beteendet uteblir samt 3. gemensamma förväntningar hos enskilda och kollektiva aktörer om att ett visst beteende *bör* eller *inte bör* iakttas.

Vidare urskiljs fyra olika normdefinitioner utifrån hur många av de nämnda elementen som föreligger. Från minidefinitionen där endast gemensamma förväntningar ingår, till kombidefinitionen där alla tre elementen finns med.

Hur besvaras då rubrikens fråga om hur normer uppstår? Den teoretiska utgångspunkten är *rational choice* och det Opp kallar sin *Individualistic utility proposition*, det vill säga antagandet att det alltid gäller att en norm uppstår därför att den svarar mot individers önskningar och mål: ”If individual actors wish that a situation S emerges, and if a norm is instrumental for achieving S, the actors perform actions that lead to the emergence of the norm” (s 17). Opp argumenterar för en sådan vid tolkning av begreppet instrumentell rationalitet att *värden* ges förklaringskraft i en rational choice-modell: ”Thus, 'instrumental rationality' in this wide sense implies that *values* are legitimate explanatory factors for norms in a rational choice framework” (s 36).

Den teoretiska modellen prövas på empiriskt material från vitt skilda områden: anti-röknormen som under snart en generation vuxit sig stark i utvecklade västländer, den mer nyetablerade cykelhjälmsnormen samt den norm som på många håll i tredje världen påbjuder könsstympning. Och den för mig tidigare okända men sympatiska norm som tydligen gäller i svampskogen: man plockar aldrig rent på ett svampställe utan sparar en del åt dem som kommer efter. Det hela visar sig passa väl ihop med Opps teoretiska antaganden.

Även om Opp beklagar den allmänna bristen på dialog mellan skilda sociologiska inriktningar bidrar han knappast själv till att ändra på det förhållandet. Ett arbete som gott kunde varit med i den utförliga litteraturlistan är t ex Habermas *Faktizität und Geltung* (1992). Att den hör hemma här framgår än mer av dess

engelska titel: *Between Facts and Norms*. En sociologisk begreppsanalys som råkar finnas i min egen bokhylla är Rüdiger Lautmanns *Wert und Norm* (1969); en hastig koll ger vid handen att den fortfarande i all blygsamhet (156 s) är ett bra exempel på klargörande framställning. Men en ny stor normsurvey (med övergripande perspektiv) vore något att sätta tänderna i. Kanske håller någon på med just en sådan?

Konferensvolymen som *L'explication des normes sociales* visar åtminstone på sociologins teoretiska spännvidd – och löslighet. För när man läser Raymond Boudons bidrag verkar det först som om sociologi inte riktigt är samma sak i Paris som i Leipzig. Boudon och Opp tycks inte ens skriva om samma ämne.

Boudons paper "*Vox populi, vox Dei?*" är det mest magnifikt vildvuxna jag någonsin läst. Den som gillar latinsentenser skulle kunna utbrista: *Quod licet Jovi, non licet bovi* (Det som är tillåtet för Jupiter är inte tillåtet för oxen). Alla andra medverkande håller sig nämligen till ämnet och skriver faktiskt om normer på ett eller annat sätt. Hos Boudon letar man förgäves efter ordet norm. Det är istället underrubrikens *le spectateur impartial*, den opartiske betraktaren och *la théorie des opinions* det handlar om, plus en hel del om kollektiva värden och värderingar. Det hela är roligt att läsa och späckat med konkreta exempel från alla tänkbara områden; här finns minianalyser av Kosovokonflikten, fransk arbetsmarknad, svensk arbetsmarknad, nigeriansk inrikespolitik, franska rättsskandaler, fransk skattepolitik, olympiska skandaler mm.

Allt cirklar kring och relateras till Adam Smiths *opartiske betraktare*, vars enorma teoretiska potential enligt Boudon ännu inte uppmärksammas. Det är inte fråga om någon enkel metafor, utan om ett begrepp som sammanfattar hela den komplexa process genom vilken olika förutfattade (*biased*) åsikter och värderingar som finns i samhället omvandlas till en helhet som då motsvarar *det allmänna bästa* (s 94). Boudon framhåller begreppets teoretiska släktskap med såväl Kants praktiska förnuft som med Webers värderationalitet och John Rawls *okunnighetens slöja* - det vill säga det sociala vakuum där man skulle kunna välja det optimala samhället.

Smiths betraktare är i Boudons tolkning såväl teoretisk konstruktion som en realitet som gör sig gällande i det sociala och politiska livet (s 93-95). Men det är oklart vari det teoretiskt fruktbara skulle ligga i att återuppliva denna tankefigur eller hur man därigenom kan identifiera "des mécanismes sociologiques et politiques essentielles" (s 122). Eller för den delen hur man kan föreställa sig

betraktaren ge en hjälpande hand åt socialforskaren så att det produceras objektiv vetenskap. Ironiskt nog tenderar Boudons egen framställning under dessa resonemang att bli alltmer partisk. Och det är inte direkt någon systemkritisk intellektuell som lägger ut texten. Ett exempel är beskrivningen av den brist på objektivitet som skilda positioner på arbetsmarknaden kan skapa. Så tenderar arbetstagarna och deras representanter (felaktigt) förutsätta att marknadens lagar med automatik skapar en viss arbetslöshet. Ekonomer och företagsledare, däremot, är överlag benägna att ha en "mer generell syn på ekonomiska mekanismer" (s 106) och kan därmed komma fram till förslag och lösningar som bättre motsvarar *det allmänna bästa*. Arbetsgivarsidan skulle med andra ord närma sig den opartiske betraktaren. Kanske det, men om "the spectator" har något med vetenskaplig objektivitet att göra (vilket kanske är tveksamt) bör man väl anlägga ett någorlunda globalt perspektiv. Att näringslivet då skulle företräda det allmänna bästa är kanske inte lika självklart. Åtminstone finns det olika bedömningar av den saken. Man skulle också kunna tillägga att Boudon, som själv gärna använder aktuella exempel, för inte så länge sedan blivit vederlagd av nya fakta rörande en svensk-schweizisk industrijätte. Här kan man knappast tala om måttfullhet och eftertanke, åtminstone inte om man ser till chefspersoners pensionsavtal. Och nyligen uppmärksammat storföretagsfiffel i USA styrker inte heller precis Boudons antaganden.

Boudon antyder själv att han kanske övertolkar *the spectator* hos Smith. Den vanliga tolkningen av metaforen är ju mer blygsamt att det är fråga om ett slags generaliserat samvete, så att vi som partiska aktörer värderar egna och andras handlingar utifrån om en tänkt opartisk betraktare skulle acceptera våra handlingars bakomliggande känslor och motiv.

När man sedan försöker följa Boudons tankegång om den opartiske betraktaren och *la théorie des opinions* blir det riktigt svårt. Det verkar helt enkelt långsökt att introducera Smiths betraktare då man vill skapa en teori om opinionsbildning med utgångspunkt hos Tocqueville. Boudon vill nu emellertid för detta ändamål uppdatera betraktaren med hjälp av modern socialvetenskap. Men här finns inte ett ord om några aktuella teorier om opinionsbildning; inget om media eller intellektuellas roll i processen. En enda liten hänvisning i förbigående till Robert Nozicks svar på frågan om varför intellektuella alltid är kritiska mot det kapitalistiska systemet i "Why do intellectuals oppose capitalism?" i *Socratic Puzzles*.

Det är på det hela taget svårt att se att vare sig Smith eller Tocqueville är oundgängliga för en sociologisk teori om värden och normer. Även om det förstås alltid är glädjande med nytändning och omvärderingar i förhållande till etablerade auktoriteter. Boudon skriver någonstans att det är tillåtet att klättra upp på de intellektuella giganternas axlar, därifrån har man alltid bättre utsikt. (Och syns också bättre själv, skulle man kunna tillägga...) Radikal omvärdering tycks hur som helst vara på gång vad gäller bilden av Adam Smith som nu oftast framstår som en kritisk vänsterintellektuell som värnar om de svaga i samhället (se t ex Rothschild 2001).

Dialog med och omprövning av samtida kolleger är däremot inte lika angeläget för Boudon och övriga medverkande i *L'explication des normes sociales*. Det hade, igen, varit intressant om man ställt sin egen värdesociologi mot Habermas, som i verk efter verk arbetat med samma problematik. Han består endast korta avsnoppningar i stil med "den mysteriösa kommunikativa rationaliteten hos Habermas" eller: "Habermas har – till skillnad från Kant, Weber, Durkheim eller Rawls – inte förstått att det är omöjligt att föreställa sig en teori om kollektiva värden som inte på ett eller annat sätt tar med den opartiske betraktaren" (s 123). Kanske det, men det är trots allt inte nyläsningen av Smith eller Tocqueville som är det intressanta hos Boudon utan föresatsen att "...élaborer une théorie des valeurs collectives", utarbeta en sociologisk teori om kollektiva värden (s 126). Och den som blir nyfiken på detta projekt bör förstås gå till hans egna verk. *Le Sens des Valeurs*, som utkom ungefär samtidigt som konferensen avhölls, kan då vara en lämplig introduktion. Denna bok består av ett antal fristående essäer men till skillnad från *Vox populi, vox Dei* är de väl sammanhållna och genomarbetade (och redan publicerade på olika håll). Här är det ett nöje att läsa Boudon, särskilt när han framför åsikter som är lätta att dela. Det är klart att han har rätt i att Molière och Flaubert är bra författare, oberoende av eventuell relativitet hos estetiska värden och normer. Men vad Boudon inte tycks riktigt medveten om är att det t ex i *La Distinction* (som han här underförstått polemiserar mot) alls inte förespråkas någon allmän värderelativism. Vad Bourdieu gör i *La Distinction* är ju en sociologisk analys av estetiska smakomdömen, som visar hur den individuella smaken, det mest personliga, faktiskt formas utifrån sociala hierarkier och maktförhållanden.

Man kan väl i sammanhanget påpeka att Boudon är en av de få inom fransk sociologi som märktes utanför det intellektuella kraftcentrum som bildades kring

Pierre Bourdieu, och som förmodligen kommer att bestå under lång tid framåt.

I en av minnesartiklarna som följde efter Bourdieus bortgång fanns ett urval av hans artiklar: titeln *La production de l'idéologie dominante* (1976, med Luc Boltanski) påminner om begrepps tidsbundenhet; ”den dominerande ideologin” kan med säkerhet dateras till sjuttioalet. Mycket få sociologer talar ju idag om ideologi, i någon av ordets betydelser. Däremot finns det väl nu som då en teoretisk skiljelinje mellan dem som analyserar ojämna maktförhållanden i samhället och dem som utgår från något sådant som en existerande samhällig värdegemenskap.

Det kan synas orimligt att så detaljgranska ett konferenspaper som här Boudons ”*Vox populi, vox Dei?*”. Men den vetenskapliga konferensen och dess papers är ju också ett socialt fenomen, väl värt en egen analys. Och förväntningarna är förstås högt ställda på den som, tillsammans med James Coleman, anses vara ”den mest betydelsefulle sociologiske teoretikern under 1900-talets slut” (Goldthorpe 2000:15).

För att återvända till den inledande frågan: Vad är det som gör att vissa socialvetenskapliga begrepp och teorier når utöver sin samtid? Ett svar bör väl vara att de erbjuder en hållbar förklaring till ett fenomen eller sammanhang. Ett annat kan vara att de helt enkelt är användbara, vetenskapligt och i det offentliga samtalet.

Vid en hastig omläsning slår det mig att de tretton artikelförfattarna i *L'explication des normes sociales* faktiskt utgör en enkönad skara. Men det är inte för att utjämna könsbalansen som jag också kort vill nämna en skrift om sociala normer av helt annorlunda slag: Åsa Petersens *Bortom normen. Om en ny sorts rättvisa*. Hon har egentligen inga teoretiska ambitioner, men resultatet är likväl tänkvärt ur sociologiskt perspektiv. På 87 sidor reflekterar hon över det etablerade samhällets normer utifrån ett politiskt vänsterperspektiv. I likhet med Boudon är hon öppet partisk och självsäker. Hon skriver ”en berättelse om normens diskriminerande kraft”. Här heter rubrikerna sådant som *Normen hårdnar*, *Normen hindrar*, *Normen dömer*, *Rättvisa fordrar respekt* och *Politiken som verktyg*. Mät dig själv mot normen, uppmanar hon läsaren. Man eller kvinna? Straight eller gay? Vit eller svart? Funktionshindrad eller inte? Själv har hon två rätt av fyra.

Åsa Petersens problematik är, märker man snart, ingen annan än Tocquevilles och Boudons: individuell frihet kontra social jämlikhet. Det ena kan aldrig exi-

stera utan det andra, blir slutsatsen utifrån denna debattskrift. Och för övrigt: "Normen är bara norm så länge människor accepterar den" (s 48). Så sant; och för att fördjupa den insikten kan man gå tillbaka till konferensrapporten och läsa en minissä av sociologen Jean Baechler: *L'acceptation des normes*. Den handlar inte bara om varför normer accepteras, utan också om hur de ibland förlorar sin legitimitet och ersätts av nya.

Referenser

- Boudon, R. (1999) *Le sens des valeurs*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Brante T., Andersen H. & Korsnes O. red. (1998) *Sociologiskt lexikon*
Stockholm: Universitetsforlaget.
- Goldthorpe, J.H. (2000) "Den nuvarande krisen inom sociologin: finns det en väg bortom falsk pluralism?", *Sociologisk Forskning* 37 (3/4):6-19
- Petersen, Å. (2001) *Bortom normen. Om en ny sorts rättvisa*. Stockholm: Agora. (Agoras skriftserie. 5)
- Rothschild, E. (2001) *Economic Sentiments. Adam Smith, Condorcet, and the Enlightenment*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

recension

AV ERIK OLSSON

Institutionen för tematisk utbildning och forskning, Linköpings universitet

Sergio Cuadra (2001) *Mapuchefolket – i gränsernas land: en studie av autonomi, identitet, etniska gränser och social mobilisering*, Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet

En bok om gränsland

Över i stort sett hela världen har det de senaste 15-20 åren märkts en ökad aktivering och mobilisering av världens olika urbefolkningar. Även i FN har det funnits ett starkt engagemang för de här frågorna, och de olika urbefolkningarna – de som kallas indianerna – i Latinamerika har varit en del av denna rörelse. I en ökad etnisk medvetenhet som följer detta engagemang skärper urbefolkningarna sina gränser gentemot majoritetsbefolkningarna och höjer sina röster med krav på ökat oberoende och politisk makt. Exemplet med chiapas i Mexico visar att sådana mobiliseringar inte är helt lönlösa. Sergio Cuadra (2001) skildrar i sin avhandling ett betydligt mindre uppmärksammat exempel på en sådan men jämfört med chiapas betydligt mindre uppmärksammas mobilisering för ökad autonomi: mapuches i Chile.

Chile är ett land som inte präglas av etnisk ursprungsbefolkning på samma sätt som dess nordliga grannar Peru och Bolivia. Chile liknar i så fall mer sin östra granne Argentina vad gäller befolkning och kultur, med den skillnaden att de europeiska "nybyggarslagen" inte är lika stora. Befolkningen saknar för den skull inte inslag av ursprungsbefolkning men majoriteten av dem bor i de större städerna som mer eller mindre assimilerade chilenska *mestizos* eller som proletariat.

Mapuches har sina traditionella bosättningsområden i de sydliga regionerna i Chile. Ett par hundra tusen mapuches bor i det här området, men större delen finns numera i städer som Temuco, Valdivia, Concepción, Santiago och Valparaíso. Den omfattande moderniseringen av denna chilenska landsdel har naturligtvis utsatt mapuche för ett hårt tryck vad gäller överlevnaden som folkgrupp. Många mapuches har med tiden övergivit det traditionella språket,

mapundungun, och många av de seder och ritualer som varit typiska för mapuche. Som en konsekvens av det förtryck som Pinochetregimen utövade på 70- och 80-talen bor dessutom tiotusentals mapuches utomlands.

Det ligger nära till hands att tro att förhållandena för mapuches i Chile har förbättrats efter Pinochet-diktaturens frångående och att det är detta som är hemligheten bakom mapuches renässans. Sergio Cuadra visar emellertid att den store boven i dramat, vad gäller utarmningen av Mapucheland, inte i första hand var Pinochet. Åtminstone skulle detta vara en alltför enkel slutsats även om diktatorn har välkomnat och t o m personligen bidragit i bortdrivningen av mapuches. Det som hänt mapuches är nog snarare vad som händer när ekonomiska vinstintressen ges fritt spelrum än ett resultat av direkta förföljelser och utrensningar (även om sådana förekommer). Grunden för Chiles nyliberala marknadsekonomi lades under Pinochetregimen men den har expanderat betydligt under 90-talet. Stora privata bolag har fritt kunnat exploatera de värdefulla naturresurserna i Mapucheland. Utbyggnaden av Bio-bio floden och dammarna Pangué och Ralca har nått relativt stor uppmärksamhet även i Sverige. Men det är heller inte givet att mapuches som folk blivit svagare av kolonisationen.

Etnisk vitalisering

En övergripande fråga som Sergio Cuadra arbetar med är vad denna förnyade mapucheanska vitalitet beror på med tanke på vad som hänt i Chile de senaste årtiondena. När modernisering, sociala orättvisor och omfattande migration fått så många mapuches att överge sina traditionella bosättningar, sitt språk till förmån för ett underklassliv i förskingringen, hur kan det då komma sig att mapuches seder och språk samtidigt fått ett sådant uppsving? Hur kan det komma sig att nästan 10 procent av Chiles befolkning helt plötsligt nu erkänner sin mapucheanska identitet? Med utgångspunkt i denna märkbara och något överraskande ökade intensiteten av mapucheliv, har Sergio Cuadra studerat hur det går till när mapuches mobiliserar och hur det leder fram till krav på autonomi i relation till den chilenska nationalstaten.

Ett sätt att försöka förstå denna resning av mapuches är att studera hur etniska gränser mellan majoritetsbefolkning och minoritet bestäms och vidmakthålls. Det handlar i Fredrik Barths (1969) mening om etnicitet och etnisk mobilisering men det rör sig i detta fall om en minoritet vars territoriella förankring politiskt sett är svagare än motsvarande för de svenska samerna. I stora drag handlar ett

sådant här perspektiv om hur olika kollektiv av människor håller sociala gränser vid liv genom att uttrycka kulturella olikheter. Detta förutsätter en reflexiv process av något slag. Vi tycks fundera på vilka vi är först när vi står i något slags kontakt med någon från en annan social kategori. I samband med detta fokuserar vi ofta skillnader mellan kategorierna. Men det är fullt möjligt, och det händer också, att man väljer att betrakta likheter istället för skillnader och därför mycket väl kan ingå i samma grupp.

Etniska relationer handlar i detta perspektiv om att använda historiska och ganska fundamentala referenser, som till exempel språk, tradition och religion, för att uttrycka skillnader till andra grupper. Etniska grupper är därför ovanligt stabila sett till gränserna om vilka sociala typer som tillhör eller inte tillhör en grupp. Däremot är intensiteten och uttrycken ganska skiftande både över tid och rum.

Detta perspektiv pekar tillbaka på den sociala gränsen i sig. En gräns eller ett gränssnitt mellan två kategorier måste vara etablerad, eller åtminstone etableras, för att den faktiska gruppformeringen ska vara möjlig. Ett cirkelresonemang – gränsen måste finnas för att grupperna ska kunna urskiljas – som i sig inte är ologiskt eftersom grupper urskiljs i situationer och sammanhang när skillnader så småningom aktualiseras. Först när så sker organiseras interaktionen gruppvis. En praktik eller institution av något slag, till exempel ett språkbruk eller en tradition, är det kärl som rymmer sådana gränssnitt. I sammanhang när till exempel språkbruket eller kulturarvet aktualiseras blir människor varse sin tillhörighet. Samtidigt måste dessa gränssituationer hållas vid liv på något sätt. Historien måste reproduceras i någon mening genom att tecknas ned och gestaltas, annars glöms detta bort och de sociala gränserna tynar bort. Det kollektiva minnet är alltså de välbekanta traditionerna och de skrivs ofta in i estetisk verksamhet av olika slag.

Människor måste engageras för vikten av att komma ihåg vilka de är, annars glömmes de. Det perspektiv som Sergio Cuadra här låter komplettera Barths modell om gränser och gränsbevarande, går i korthet ut på att kamp om resurser och andra intressekonflikter blir bränslet som håller gränserna vid liv. Den teoretiska källan till detta perspektiv är, i Cuadras terminologi, "resursmobiliseringsteorin". Vad gäller etnicitet är Abner Cohen (1969) kanske den som först gjorde sig känd för ett sådant synsätt. Etniska grupper fortlever inte bara därför att de i gränssituationer utvecklar kulturella eller diskursiva skillnader till en eller flera grupper, utan därför att den etniska gruppen också fungerar som ett slags informell politisk grupp. Mapuche kan enligt detta perspektiv inte fram-

gångsrikt hävda sin särexistens utan en historia av intresse-motsättningar, i form av till exempel kolonisation och förtryck, gentemot andra grupper (majoritet-schilenarna). De kategoriska orättvisorna och de historiska myterna om folkets ursprung och kamp, är viktiga referenser i mobiliseringen för gemenskap.

Mapuche är en historiskt given kategori därför att folket fanns där långt innan spanjorerna kom, gjorde ett starkt motstånd mot kolonialmakten och bevarade detta i sin historia tillsammans med minnen från sin egen tradition och referenser till förtryck. Men de måste också markera dessa gränser genom att utföra sina ceremonier eller på andra sätt bete sig annorlunda. Det här har ju skett med skiftande intensitet beroende på vad situationen s a s tillåter. Kanske också beroende på hur det politiskt-strategiska läget ser ut – vad har man för utsikter att uppnå något som mapuche? Här överlägger man alltså vad som är lämpligt att plocka fram och på vilket sätt detta ska ske.

Nya överläggningar

Med tanke på att gränser blir föremål för överläggningar i interaktionssituationer, blir kontexter – både historiska och rumsligt sociala – viktiga i detta perspektiv. Att vara mapuche idag är naturligtvis något helt annorlunda jämfört med den ärofulla tid för lite drygt hundra år sedan innan mapuchefolkets motstånd mot den chilenska nationella armén och därmed kolonisationen hade brutits ned. Att vara mapuche i området kring Temuco är förmodligen något helt annat än att vara mapuche i Santiago, Lund eller London. Men i Sergio Cuadras framställning finns likväl en rörelse som utnyttjar gemensamma referenser till den mapucheanska historien, språket och kulturen vart mapuches än befinner sig. Detta är således den mapucheanska *diasporan*.

För att förklara hur diasporan väver samman sin identitet, tar författaren upp en relativt ny förutsättning för de mapucheanska gränsöverläggningarna: globaliseringen. Här anknyter Sergio Cuadra till forskningen om globalisering, identitet och sociala rörelser och ett av de största namnen inom denna, nämligen Manuel Castells (1997). I detta perspektiv handlar globalisering om utvecklingen av vad som Castells benämner för "nätverkssamhället". I korthet är nätverkssamhället ett resultat av genomgripande samhällsförändringar som utvecklats i spåren av teknologiska och vetenskapliga framsteg och en omfattande omstrukturering av kapitalet. Det typiska för detta samhälle är att ekonomiska aktiviteter på senare tid lämnat den lokala arenan och agerar på ett globalt plan, att nät-

verket blivit en framträdande organisationsform och att tidigare stabila gränser och organisationsformer riskerar att suddas ut.

Den viktiga konsekvensen av nätverkssamhällets expansion är i detta sammanhang människors upplevelser av hot mot deras lokala särart. Om inget görs blir världen likformig. Såväl chilensare som mapuches upplever till exempel att västerländsk masskultur eller storbolagens skövling av mark, också är ”ute efter” deras identitet. Sociala rörelser som mobiliserar motstånd mot detta har därför förhållandevis lätt att få stöd i folklagren. Den mapucheanska mobiliseringen som den ser ut idag är därför inte enbart en reaktion mot chilensk nationalism, ekonomiskt förtryck och olika sorters kolonialism och rovdrift, utan den är också en stark reaktion mot globaliseringen – representerad i första hand av storföretag och indirekt av den chilenska staten. En globalisering som är gestaltad eller symboliserad av västerländsk masskultur.

När Sergio Cuadra sätter den mapucheanska mobiliseringen i relation till nätverkssamhället och dess expansion, tycks det åtminstone i teorin etableras en ny kontext för relationerna mellan chilensare och mapuches. Samtidigt som nätverkssamhället förmedlar ett slags hot mot det traditionellt baserade livet och den kulturella identitet som vilar på detta, skapas paradoxalt nog ett slags legitimitet för den rörelse som mobiliserar för en sådan kulturell gemenskap. En mobilisering och en autonomi som garanterar kontroll över naturresurser och den sociala gemenskapen blir därför ofta en framgångsrik formel för att överleva som unik individ eller kategori i nätverkssamhället.

Men, för att vara konsekvent med det tidigare resonemanget, är sammanhanget inte detsamma som innan nätverkssamhället expanderade till Chile och Mapucheland. Situationen har förändrats, liksom motståndaren. Om mapuches skulle gripa till vapen och kalla ut sina unga män, som det gjordes under 1800-talet, skulle förmodligen alla inse att de snart skulle vara tillintetgjorda. Chiapas kunde det, men mapuches har inte den territoriella och politiska förankring som krävs. Men i nätverkssamhället sprids budskapen snabbt. Den visuella formen är särskilt lämpad att snabbt gestalta en identitet i ett blixtnabbt CNN-klipp. På den arena där den mapucheanska identiteten konkurrerar om utrymmet, fungerar inte det traditionella språket – det är lättare att göra sig förstådd på spanska – och det är bara vissa ceremonier, danser, ritualer m m som får genomslagskraft.

Radikaliserad diskurs

Det finns olika diskurser – strategiska riktningar, ideologier och uttrycksformer – i den mapucheanska mobilisering som Sergio Cuadra behandlar. De två viktigaste diskurserna de senaste årtiondena sammanfattas i det som brukar kallas indigenism respektive indianism. Indigenismen strävar efter en förbättring av mapuches villkor inom ramen för modernisering och politisk förändring genom de konventionella kanalerna: partipolitik, fackförening o s v. Mapuches är ett folk som alla andra som ska ha rätt att leva på samma villkor som övriga grupper inom ramen för det chilenska samhället. Indianismen har valt en mer radikal väg som tar avstånd från den chilenska moderniseringen. I den senare blir det viktigt att framhålla mapuches särprägel, folkets historia och det traditionella levnadssättet. Ett indiansk-mapucheansk samhälle måste utvecklas från denna bas och på sina egna villkor.

Mapuche har som många andra urbefolkningar radikaliserats och således är det indianismen som fått gehör och flyttat fram sina positioner. När inte moderniseringen leder till några avgörande förbättringar för minoriteten utan tvärtom skillnaderna till majoritetsbefolkningen blir större då växer också missnöjet. Vidare har globala diskussioner i FN och andra organisationer lyft upp ursprungsbefolkningars rättigheter på den internationella agendan. Inspirerad av denna internationella diskurs som stöder sig i folkrätt har mapuches formulerat sina egna krav på autonomi – krav som i nuläget tycks vara de mest realistiska.

Omformulering

Med det internationella engagemanget för urbefolkningar i ryggen, vinner de radikala indianisterna mark bland mapuches världen över. I denna resning griper man nu tag i sådant som anses tillhöra mapuches sociala arv och sätter in dessa i den kontext eller den situation som man nu har framför sig.

Här ger författaren bland annat exempel på hur mapuches sociala och religiösa liv, enligt de mer radikala tolkningarna, blir beroende av ett slags självbestämmande och kontroll för att överhuvudtaget kunna existera. Mapuches traditionella religion ser människan som en organisk del av naturen till vilken hon måste uppnå balans eftersom naturens jämvikt inte får rubbas. Jämför man detta med det moderna samhällets ambition att erövra och tygla naturen, är skillnaderna kristallklara och sambandet mellan kultur och autonomi logiskt. Genom denna radikala analys kontrasteras skillnader mellan det som represen-

terar det chilenska moderna samhället och mapuches traditionella sätt att leva på. Därmed tydliggörs det hot som moderniseringen utgör. Att överleva som mapuche innebär att de olika exploateringar som drabbar deras land också måste stoppas eller åtminstone kontrolleras av mapucherna själva. Fortsatt modernisering är en återvändsgränd.

I texten visas också hur mapuches försöker återuppliva traditionella hierarkier och ceremonier och omforma dessa till nya funktioner i det moderna samhället. Författaren uttrycker detta som att "vägen till kontrollen över de symboliska resurserna går genom omformulering av gamla diskurser". Exempelvis har tidigare lokalt baserade hierarkier – till exempel hövdingarna (*lonkos*), shahmanen (*machi*) och språkröret (*werken*) – rekonstruerats och deras funktion återupplivats i form av nya roller inom till exempel den sociopolitiska sfären och i nya lokala kontexter (även i städer utanför Mapucheland).

Indianisterna har förmått plocka upp traditioner av olika slag och fått dem att fungera i en ny kontext. Poängen med detta är givetvis inte bevarandet av kulturen i sig. De kulturella elementen är snarare resurser – det Castells betecknar som projektidentitet – för att stärka den sociala rörelsen av mapuches i deras politiska kamp gentemot chilenska staten och det hot som globala marknadskrafter utövar. Genom att använda sig av kända referenser och betona att mapuchesamhället ska bevara dessa under en mapucheautonomi – här talas om ett historiskt organisations sätt – så involveras hela lokalsamhället och identiteten rekonstrueras från en folklig bas, från de interna eller lokala mapucheanska strukturerna.

Det som hänt i mapuches kamp under främst 90-talet är alltså en tydligare mobilisering med betoning på identitet och en radikaliserad kamp. I en del fall har rörelsen gått i verklig konfrontation med sina motståndare. Det finns faktiskt paralleller till det som hänt med chiapas i Mexico. Den tydliga framtoningen, kombinerat med de såväl symboliska som handgripliga konfrontationerna med de som representerar alliansen mellan den chilenska staten och det globala kapitalet, har gynnat mapuchernas sak. Det har gett mapuches något att vara stolta över och allmänheten har fått upp ögonen för de orättvisor som onekligen begås.

Teoretisk korsbefruktning

De teoretiska implikationer som denna studie har vad gäller till exempel etnicitet, ligger enligt min mening i korsbefruktningen mellan de teorier om etniska gränser och identitet som Fredrik Barth utvecklat och den resursmobiliseringsste-

ori som kan spåras till bland annat Abner Cohen. Politiska identiteter matas med etnisk identitet genom att förstärka självpresentationer som utnyttjar de "inter-na" symboliska resurserna. För att en etnisk mobilisering av det här slaget ska vara lyckosam, är den beroende av framgångsrika självdefinitioner menar författaren. Sådana definitioner uttrycks i gemensamma aktiviteter. I gruppens eller rörelsens identitet speglas därför både en intern representationsstrategi och en organisationsstruktur. Det handlar här om gruppens interna dialog och hur den alltid sker i relation till en historisk kontext och de relationer som gruppen där har – men den omfattar även aktiviteter och relationsmönster som gruppen praktiserar för att "hålla ihop".

Vad gäller analysen av logiken i den sociala eller etniska rörelsen och de maktpolitiska dimensionerna i detta, är Sergio Cuadras avhandling enligt min mening klar och målmedveten. Hans budskap är entydigt: Etniskt baserade rörelser är politiskt orienterade eftersom deras mål är att få makt och kontroll över viktiga resurser (både symboliska och politiska) och de gestaltningar som görs av kulturell identitet har alltid med detta i sitt bagage. Vad gäller utvecklingen av detta ganska etablerade perspektiv på etnicitet i riktning mot Castells nätverkssamhälle, är boken mindre tydlig. Möjligen kan man säga att nätverkssamhället för in en ny dimension i den sociala mobiliseringen men riktigt hur detta går till får man aldrig veta.

Då och då skymtar i texten emellertid en intressant diskussion i vilken det framgår att i och med globaliseringen, så stimuleras mapuches att överskrida sina traditionella gränser. Mapuches försöker förstå och tillägna sig – Sergio Cuadra skriver "kolonisera" – valda argument och idéer i de internationella diskurser som behandlar mänskliga rättigheter, demokrati, ekologisk balans o s v. På så sätt sker en utveckling i mapuches självbild som också är behjälplig i de gränser man drar upp mot det dominerande samhället.

När då en grupp likt mapuches förnimmer eller tar till sig olika stimulansskäl från en vidare sociopolitisk kontext, skapas ett spänningsfält mellan de kända diskursiva sociala referenserna – i det här fallet kulturella och religiösa traditioner av olika slag – och de nya argumenten och tankarna. Mapuches tycks ge sig ut på ett slags intellektuell utflykt. De färdas i ett gränsland där skillnaderna till det omgivande samhället måste uttryckas. För att göra detta utforskar man nya tankar och argument samtidigt som man tillämpar dem på det som man uppfattar som sitt eget folks historia. Det är i gränslandet som man på ett tydligare sätt

får syn på sin egen identitet. Det är egentligen själva gränsen som utforskas, tycks Sergio Cuadra mena.

Avslutning

Diktatur, nyliberal ekonomisk politik och den efterföljande ekonomiska rovdriften, tycks alltså paradoxalt nog ha fungerat som ett vitaliserande inslag i de chilenska mapuchernas sociala liv. Med detta menar varken jag eller Sergio Cuadra att mapuches tjänat på detta. Tvärtom har befolkningen fått utstå fruktansvärda lidanden och det går inte att bortse från de sociala orättvisor som fortfarande råder. Men som Sergio Cuadra visar har mapuches lärt sig en läxa. Den kamp som måste föras för att uppnå någotsånär rättvisa, måste de föra själva.

Sergio Cuadras avhandling är enligt min mening mycket läsvärd. Och inte bara för de forskare som likt mig intresserar sig för etnicitet och diaspora. Det finns gott om referenser till historiskt material om till exempel mapuches kultur och ritualer i texten och boken erbjuder en hel del intressant läsning för den som vill lära sig om mapuches. Det lyser också igenom, vid några tillfällen, att författaren själv haft ett engagemang för solidaritet för mapuches folk. Därför är boken skriven också från en inifrån position vad gäller den del av diskussionen kring mapuches som pågår utomlands.

recension

AV GÖRAN AHRNE

Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

Erna Danielsson (2002) *Är delaktighet möjlig i en byråkrati? En fallstudie inom Försvarsmakten av det arbete som föregick försvarsbeslut -96.*

Umeå universitet: akademiska avhandlingar vid sociologiska institutionen nr 26.

Frågan i titeln på Erna Danielssons avhandling måste förstås retoriskt. Det är väl knappast troligt att någon läser denna avhandling för att få reda på hur en sådan delaktighet skulle vara möjlig. Således blir man knappast förvånad över de resultat som redovisas i avhandlingen om hur en från försvarsledningens sida proklamerad delaktighet i det stora försvarsbeslutet förvandlades till utanförskap och besvikelse bland många grupper som först ställt upp på maningen om att delta. Särskilt besvikna blev personalen på de förband som kom att läggas ned med anledning av försvarsbeslutet. Det intressanta i Danielssons avhandling är snarare själva frågeställningen om varför det här med delaktighet över huvud taget kom upp på dagordningen och beskrivningen och analysen av hur frågan hanterades.

För att kunna diskutera och analysera frågan om delaktighet i försvarsmakten måste Danielsson först gå in på en diskussion om vad hon egentligen har att göra med för typ av organisation. Vad är försvarsmakten för en sorts organisation egentligen? Åt detta ägnas avhandlingens två första delar. I den första ges en mer empirisk och historisk beskrivning av den militära professionens utveckling och av militära särdrag. Kortfattat kan denna beskrivning sammanfattas med att den militära organisationen gått från att ha varit en kamporganisation till att bli en karriärbyråkrati.

I den andra delen gör Danielsson en ambitiös teorigenomgång för att djupare kunna analysera den organisation som hon studerar. Här diskuterar hon bland annat begrepp som byråkrati, hierarki, oligarki och hon kommer dessutom in på frågor om demokratiska principer och delaktighet. Redan tidigare har hon också

utifrån Goffman beskrivit hur människor kan uppföra sig i vissa organisationer. I första kapitlet finns också en diskussion av vad professioner är. Danielsson för dessutom in en diskussion av begreppet ledarskap, men inte i första hand utifrån en teoretisk modell utan hon refererar en bok med titeln *Chefen och ledarskapet* som under mer än ett decennium varit en huvudbok i ledarskapsutbildningen inom försvarsmakten i Sverige. Den ledarstil som förespråkas i denna bok är just det demokratiska ledarskapet.

Danielssons teori ansats är ambitiös och innehåller många viktiga bitar. Kanske kan man som läsare tycka att det är alltför många bitar och att de inte riktigt hänger ihop hela vägen. Stämmer det verkligen att försvarsmakten är en byråkrati? Hur hänger detta i så fall ihop med talet om professioner och om ett demokratiskt ledarskap? Det skulle ha varit värdefullt med en mer sammanhållen jämförande diskussion av förhållandet mellan de olika teori ansatser som presenteras och prövas. Den övergripande karakteristiken av försvarsmakten som en byråkratisk organisation hänger lite i luften. Trots mångfalden av teori ansatser saknar jag en viktig bit och det är det faktum att försvarsmakten i Sverige är en del av den svenska staten. Detta är inte ett förbiseende som Danielsson är ensam om. I alltför mycket organisationsteori bortser man ifrån de skillnader som finns mellan statlig organisering, företag och frivilligorganisationer. Är det över huvud taget relevant att diskutera begreppet oligarki i samband med försvarsmakten, när oligarki i första hand är ett begrepp som är intressant i samband med frivilligorganisationer av typ politiska partier eller fackföreningar? Demokratiskt inflytande sker på olika sätt i frivilligorganisationer och stater. Och lagstiftningen om medbestämmande skiljer sig faktiskt mellan företag å ena sidan och stat och kommuner å den andra.

Som också anges i titeln är Danielssons avhandling en fallstudie av beslutprocessen omkring Försvarsmaktsplan FMP97. Vid framtagandet av underlaget till detta beslut kom alla nivåer inom Försvarsmakten att involveras: central nivå med högkvarteret, regional nivå med militärbefälhavare och på lokal nivå förbanden. Studien bygger dels på intervjuer med personer som deltagit i processen och dels på olika typer av skriftligt material. Danielsson har intervjuat fem personer på central nivå och fyra på regional nivå. De allra flesta intervjuerna (28 stycken) har skett på den lokala nivån, det vill säga på förbanden. Här har hon gjort ett urval av fyra förband: tre som var nedläggningshotade och ett som inte var nedläggningshotat. Förbanden representerar olika försvarsgrenar (armé,

marin och flyg). Avhandlingen bygger alltså på ett omfattande empiriskt material och framställningen av olika faser av beslutsprocessen är detaljerad och också ganska lång. I sin helhet omfattar avhandlingen lite över 300 sidor.

Redovisningen av empirin är uppdelad i tre kapitel som i stort sett följer själva processen tidsmässigt. I kapitel 5 beskrivs inledningen av processen och kapitlet har rubriken "delaktiga". I kapitel 6 med rubriken "chocken" beskrivs hur personalen på de olika förbanden reagerade när de fick ta del av resultaten av den process de deltagit i. I kapitel 7 med rubriken "granskningen" beskrivs olika typer av reaktioner på de förslag som kom från försvarsledningen.

I kapitel 5 beskrivs ÖB:s vision om delaktighet, att alla skulle ha möjlighet att påverka och forma beslutsprocessen. Kopplad till denna vision var ett krav om lojalitet. Genom delaktigheten kunde ÖB också kräva en lojalitet gentemot de beslut som skulle komma att fattas. Detta med lojalitet tycks ha förts fram både tydligt och starkt. Delaktigheten bestod främst i att förbanden skulle ta fram underlag till beslutet. Men man försökte också åstadkomma en öppenhet i processen och ÖB träffade personligen ett stort antal anställda. Allt detta skedde dock under en stark tidspress.

Det som beskrivs som en chock var de förslag till beslut som ÖB presenterade i mars 1996. I ett slag var det många som blev besvikna och kände sig överkörda. Man tyckte inte att försvarsledningen hade tagit tillräcklig hänsyn till de underlag man presenterat. I efterhand menade många att de hade varit naiva och trott att de var delaktiga i något som egentligen till största delen redan var uppgjort. Det var ingen som lyssnade på de viktigaste argumenten. Så här sammanfattar Danielsson denna del av processen: "Problemet var att central nivå inte tydligt redovisade vad lokal nivå skulle få vara delaktig i. Det var inte tydligt och centrala chefer gjorde det än mindre tydligt då de kallade de lokala cheferna till högkvarteret för information och föredragningar. Detta skapade förväntningar hos cheferna på lokal nivå, att nu skulle de få vara med och säga sitt. Men de upptäckte sedan att det bara var ett spel för gallerierna."

I den fortsatta processen, som Danielsson kallar granskningen, fördjupas på många håll denna misstro och man upptäcker stora brister i det beslutsmaterial som redovisas. De från ledningen som kom till förbanden för att förklara beslutet var okunniga. Många upplevde att förutsättningarna förändrades efter hand och de argument man fick höra upplevdes som ohållbara.

I sin analys av resultaten närmar sig Danielsson en analys av begreppet delaktighet och hon anknyter till en litteraturtradition om participation. Här finns en viss diskussion om olika typer av delaktighet. Av dem hon intervjuat var det endast en mindre del som varit lojalt aktiva under hela processen. Det fanns också en grupp som var missnöjda men som ändå fortsatte att vara aktiva och försöka förändra beslutsförslag. En grupp av de intervjuade karaktäriseras som lojala men passiva, medan en grupp också var passiva och samtidigt resignerade. Resultaten diskuteras bland annat under rubriken "fångar i strukturen". Danielsson lyfter fram en "inbyggd inkongruens" mellan en byråkratisk hierarki och tanken om delaktighet. Hon sammanfattar sin analys: "Med tanke på ovanstående diskussion ser jag ser som, om inte omöjligt, så i varje fall mycket svårt att införa delaktighet i Försvarmakten, en till formen hierarkisk organisation som arbetar utifrån ett byråkratiskt arbetssätt." Hon jämför dessa slutsatser med vad som sägs i den tidigare nämnda boken *Chefen och ledarskapet*, i vilken hon finner samma dilemma.

Som helhet är Danielssons avhandling en intressant fallstudie som åskådligt demonstrerar en mer generell problematik mellan inflytande och hierarki. Den empiriska redovisningen är detaljerad och träffande. På vissa ställen kan man som läsare uppleva vissa upprepningar och en något mer effektiv resultatredovisning hade kunnat vara möjlig. Teoretiskt erbjuder avhandlingen åtskilliga infallsvinklar, vilket är klart förtjänstfullt. Samtidigt skulle det nog varit möjligt att göra en tydligare modell för olika delar av beslutsprocessen och deras teoretiska betydelser. Trots den teoretiska mångfalden är det framför allt ett organisationsteoretiskt perspektiv som inte finns med som jag tror skulle ha varit relevant och det är den nyinstitutionella teorin. Här finns nog en del att hämta för förståelsen av varför det var intressant och viktigt för ÖB att gå ut så hårt med sin vision om delaktighet och lojalitet. Man kan förstå att Danielsson valt att begränsa sin analys till mer inomorganisatoriska processer, men frågan är ändå om det inte hade varit värdefullt med mer stoff om den politiska processen runt försvarsbeslutet och försvarsmaktens ställning i Sverige och i Europa idag.

recension

AV MATS FRANZÉN

Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Ulf Himmelstrand *Ögonblicket. Erinringar* (2000) WORD & VIEW
Publishing

För merparten av de män som föddes mellan krigen och sedan växte upp invid Faxälven – eller någon annan av de stora svenska älvarna för den delen – är nog timmerflotningen vad älven får dem att minnas. För Ulf Himmelstrand bär älven fram kärleken och moralen. Invid dess strand fann han dem båda, berättar han i sina memoarer *Ögonblicket. Erinringar* (2000). Nu föddes han inte vid Faxälven, utan i Tirupattur i södra Indien år 1924 som son till en missionär i Svenska kyrkan. När familjen återvände till Sverige elva år senare tog pappa Himmelstrand en prästtjänst i Ramsele, medan sonens skolgång förde honom till Uppsala, Sigtuna och slutligen Högre allmänna i Sundsvall. Familjen, Ramsele och älven blev aldrig riktigt kropp och vardag för den unge Ulf Himmelstrand: kanske bidrog det till att ladda Faxälven med ett särskilt slags magi för honom.

Självbiografin är en viktig genre för personlig identitetskonstruktion. Den publika återberättelsen av det egna livet kräver samtidigt ett visst mod och övertygelsen att det man har varit med om och/eller har utträttat angår fler än en själv. Genren lånar sig inte sällan till mer eller mindre heroiska gester. Nu tar emellertid inte Ulf Himmelstrand sig yvigt an genren. I stället närmar han sig den mer försiktigt, och hans reflektioner inför dess krav och fällor blir en viktig tråd i memoarernas varp, som måste detta konstateras för att göra rättvisa åt de egna lärdomarna, insatserna och erfarenheterna. Hans vilja att i dessa memoarer iakttaga sig själv skänker dem en kvalitet utöver det han har att förtälja mer i sak. Och när det gäller sådant som han särskilt ivrar för, kan han välja att helt sonika lyfta ut det ur den biografiska jagberättelsen: till den fogar han avslutningsvis två långa betraktelser, eller erinringar: en mer personlig kallad Ögonblick och återblick, och en betitlad Politik: värderingar, verklighetsbild och demokrati.

Själv ser jag gärna dessa betraktelser som inlägg i de existentiella och politiska frågor som Ulf Himmelstrand anser verkligen angelägna. Som svensk sociolog – och dessutom sedan länge verksam vid samma institution som Ulf Himmelstrand, vilket dock främst inneburit en ömsesidig respekt och blott få och små samarbeten – intresserar mig memoarer som dessa särskilt för vad de har att berätta om själva sociologin och dess öden. Ulf Himmelstrands möte med akademien sammanföll i tiden med ämnets institutionella etablering i Uppsala med Torgny T:son Segerstedts professur 1947; akademiskt är de jämgamla. Med andra ord tillhör han den andra generationen av svenska sociologer, om vi räknar Segerstedt till den första (därmed inte sagt att det inte fanns några sociologer i landet före den första generationen: Steffen kan näppeligen förbigås till exempel). Eller varför inte räkna honom till den första generationen i meningen de som gått hela vägen från ett betyg (eller A-kursen) och vidare framåt. Redan den omständigheten gör dessa memoarer till angelägen läsning.

Varför började då Ulf Himmelstrand att läsa sociologi? Egendomligt nog ger han oss inget direkt svar på frågan, men åren efter militärtjänsten, vilka för hans del sammanföll med krigsslutet, prövade han sig fram, sökande efter svar på de moraliska och existentiella frågor som Faxälvens magi, kärleken till Karin samt motviljan till våldet och kriget gett upphov till. Först blev det pedagogik i Uppsala, men universitetets 'punktkritiska kultur' fick honom att söka sig till Socialinstitutet. Men där fordrades det praktik så det fick bli arbete först på en ungdomsvårdsskola i Kalix och så arbetsförmedlingen i Sundsvall. Så förlovade han sig med Karin sommaren 1947 som skall läsa i Uppsala till hösten. Själv sitter han nu på KB med ett arbete om gillesocialism och anarkism. Kommande hösttermin börjar han läsa sociologi för Segerstedt. Kanske hade han inte gjort det om han inte hade träffat Karin?

Frågetecknet motiveras av att han inte anger några skäl för att börja läsa sociologi. Mitt i ett stycke står där bara: 'Jag började mina sociologistudier.' Mötet med Segerstedt gick bra, trots divergerande syn på den sociologiska grundbulten. Den unge Ulf Himmelstrand var intresserad av 'rationell kreativitet och samhällsförändring', inte 'likformigt, av sociala normer uniformerat beteende', vilket Segerstedt byggde sin sociologi kring – även om den militära metaforiken är Himmelstrands. 'Trots mina ihärdiga avvikelser', skriver Himmelstrand, 'uppmuntrade han mig.' Detta och den blivande hustruns stöd fick honom att börja sina licentiatstudier. År 1949 gifte han sig med Karin, samt sökte och fick ama-

nuenstjänst vid uppsalasociologen, fast kanske i omvänd ordning.

Den tilltänkta licentiatavhandlingen lät sig emellertid inte infrias. På jakt efter åsiktsfunktionens variabilitet hos olika grupper av syndikalistiska arbetare utvecklade Himmelstrand ett slags dialektisk intervju, och materialet samlades in med hjälp av 'en jättestor bandspelare' som 'jag fraktade omkring på min motorcykel' från textilindustrins Borås via stenhuggeriets Bohuslän till Älvdalens skogsarbetare – skildringen här ger materialitet åt begreppet fältarbete. Materialet lät sig emellertid inte – trots uppenbarligen energiska ansträngningar – bearbetas på ett meningsfullt sätt med de innehållsanalytiska redskap som då stod till buds. Åsikternas känslvärde lät sig dock fångas i en undersökning av studenters attityder till legal abort, en mer formaliserad och experimentell studie än den förra. Den blev så Himmelstrands licentiatavhandling: att börja om från början var alltså möjligt. Studiet av åsikter och åsikters funktioner – ett centralt tema efter det andra världskrigets slut – etablerade Ulf Himmelstrand som sociolog. Om inte förr så fick han det bekräftat när han till den sociologiska världskongressen i Stresa invid Lago Maggiore i Norditalien inbjöds av Talcott Parsons att lägga fram ett papper om detta, och av att Parsons utförligt presenterade den när Himmelstrand själv inte kunde komma. Till historien hör att de hade mötts tre år tidigare, på det månadslånga så kallade amerikanska seminariet i Schloss Leopoldkron i Österrike. Året efter, 1960, var doktorsavhandlingen färdig. Fristående och bundet känslvärde hos åsikter och normativa förutsättningar visade sig ha betydelse för politisk rationalitet och demokrati. Himmelstrand ser fortfarande avhandlingen som ett viktigt arbete, trots 'en klart manifesterad inkompetens ifråga om non-parametrisk, multivariat analysteknik', och beklagar dels att den genom frekvent bruk av förkortningar för skilda variabler blir 'plågsam att läsa', dels att han inte höll fast vid denna forskning och lyckades bygga upp en mer permanent forskningsmiljö. Han fick också sin docentur genom avhandlingen.

1960-talet blev minst sagt spännande för Himmelstrand. Vid decenniet slut får han professuren efter Segerstedt i Uppsala i hård konkurrens med Joachim Israel – en tjänst han sedan kommer att ha i två decennier. Vägen dit var knappast den för tiden gängse: Himmelstrands bana börjar i Indien och under 60-talet är han först Rockefeller-stipendiat i USA och mellan åren 1964 och 1967 professor i sociologi vid Ibadan-universitetet i Nigeria. Under 1970-talet kommer han först som vicepresident och sedan som president i ISA (Internationella sociologför-

bundet) att resa mycket såväl i Latinamerika som i de forna Öststaterna. Sina sista år före pensioneringen tillbringar han så i Kenya. Om detta skriver han engagerat och utförligt i sina memoarer. Här finns en hel del angeläget stoff som påminnelsen om den kritiska hållningen på Ibadan-universitetet – och naturligtvis inte bara där – gentemot så kallad safari research, d v s mot forskare från väst som på snabbvisit rafsar ihop litet data, vilka sedan blir till sanningar om Nigeria eller Afrika. Eller den märkliga väntan i ett par månader för den grupp forskare som samlats i Stanford för att analysera ett stort empiriskt material som de fört dit från olika länder – Himmelstrand kom med nigeridata. Vad de väntade på? Jo, den första versionen av SPSS. Mycket läsvärt är också berättelsen om Himmelstrands uppenbarligen goda relationer med flera forskare i Sovjet, vilka hade att balansera på en knivsegg för att kunna verka på båda sidor om gränsen. Hans karriär i ISA verkar till inte ringa del att byggd på hans förmåga som sociologisk diplomat i österled. Kort sagt så finns här många intressanta observationer från andra länder och från andra kontinenter om samhälle, politik, sociologi och sociologer.

Himmelstrands karriär beskriver vad som brukar kallas för en framgångsrik bana, krönt med ordförandeskapet i ISA. Läger man emellertid ut banan i rummet och ser till vilka olika sociala cirklar som den genomkorsat motsvarar den långt ifrån någon normalkarriär, om än så framgångsrik. Här finns en internationell rörlighet av ovanliga dimensioner, bakom vilken man kan ana ett slags personlig otålighet som drivkraft. Sett från ett helt annat håll underlättades den av den mer centrala roll som det alliansfria Sverige spelade på den internationella scenen decennierna efter kriget.

Det globala samfundet bildar ett slags självklar förståelsehorisont för Ulf Himmelstrand. I detta skiljer han sig påtagligt från sina jämnåriga och senare sociologkollegor i Sverige. Egendomligt nog sätter han inte fingret på hur det förhållandet kunde komma sig i memoarerna – i flera andra avseende visar emellertid dessa prov på självdistans och -observation, ibland på gränsen till sociologisk karikatyr, men lika gärna självutlämnande. Sitt förhållande till den svenska sociologin har han inte så mycket att säga om.

Om Himmelstrand helt enkelt valt bort detta tema eller aldrig satt fingret på det spelar mindre roll. Biografigenren är selektiv. Mitt intryck av Himmelstrands sätt att ta sig an detta som han skriver 'egocentriska företag' är att även om han skulle ha utlämnat mindre fördelaktiga sidor av sig själv, har han inget behov

av att framställa sig själv som genomgående överlagd och konsekvent i sin verksamhet. Andra sidan av det är synliga luckor i självberättelsen.

Politiskt har Himmelstrand gjort sig känd som socialdemokrat. Under flera år var han emellertid syndikalist. Hur syndikalisten blev socialdemokrat framgår inte uttryckligen i memoarerna, även om han skriver att han gled ifrån syndikalismen under 50-talets akademiska studier. Han skriver vidare att han våren 1957 ställde sin 'sociologiska kompetens till det socialdemokratiska partiets förfogande' inför ATP-omröstningen. Vad närmare bestämt i SAP det var som lockade, det skriver han inget om, utan sociologin framstår närmast som bryggan in i det stora partiet. Partimedlemskapet framstår sedan som ytterligare en självklarhet i dessa memoarer. Himmelstrands lojalitet – i Hirschmans mening – är påfallande. Emellanåt ger det också upphov till personlig irritation, som hade Himmelstrand förväntat sig ett större erkännande för sitt engagemang än han fått, i form av olika uppdrag till exempel. Ett stort uppdrag fick han, direkt från Olof Palme, i den utredning som hade att i IB-affärens kölvatten finna vägar till en bättre demokratisk kontroll av verksamheten, dock ej SÄPO:s. Som gammal vapenvägrare, tvekade Himmelstrand att tacka ja till detta, men gjorde det när Palme såg dessa skäl som irrelevanta. Granskningen av SÄPO aktualiserade han sedan i ett särskilt yttrande till utredningen. I anslutning till uppdraget har Himmelstrand en del spännande att berätta om telefonavlyssning och konsten att prata med pressen därom. I en eventuell SÄPO-registrering ser han också en möjlig förklaring till att han inte flitigare använts av utredningsväsendet. IB-utredningen blev ironiskt nog hans enda SOU-uppdrag.

Himmelstrands position hade sedan 1969 sin grund i sociologiprofessuren i Uppsala. Med tanke på det är det överraskande litet han väljer att berätta från det akademiska livet i Uppsala och Sverige. Till saken hör dock att det finns en längre historik över institutionen som utgavs vid dess 50-årsjubileum och som Himmelstrand skrev ett slags stomme till; av den finns nu en snabbexposé i självbiografen. Hans första år vid institutionen blev hur som helst inte de vanliga för en nyutnämnd professor. 'Som nyutnämnd professor blev jag', skriver han, 'en måltavla för ständig kritik från det administrativa etablissemang som vant sig vid att styra institutionen under de många åren utan ordinarie professor' – Segerstedt var ju under flera år före sin pensionering universitetets rektor. Frågan är om han skaffade sig auktoritet över detta etablissemang genom att låta sig – som förmodligen Sveriges enda professor – väljas in i institutionsstyrelsen på ett stude-

randemandat. Samtidigt tillbakavisar han 'den historieskrivning som gjort gällande att jag som professor inte deltog i institutionens arbete under min långa tjänstledighet' från 1973 till 1981. Naturligtvis har han rätt i det: utöver engagemanget i ISA ägnade han således en hel del tid åt handledning och liknande saker. Så mycket kan jag själv intyga att Himmelstrand starkt bidrog till en kreativ forskarutbildning under 1970-talet. Frågan om hur institutionen styrdes under dessa år ger dock inte heller han något svar på – det självupplevda är nog inte heller tillräckligt underlag därför.

Mycket mer kunde naturligtvis sägas om dessa memoarer. Men varje läsare får gärna fästa sig vid vad hon finner intressant och värt att fundera på. Att inget etablerat förlag vågade publicera (de är utgivna på ett så kallat print on demand-förlag) dem skall inte skymma att Ulf Himmelstrands memoarer är värda en betydande publik. Inte i första hand av de skäl han själv anslår – 'det är inte helt ointressant att se hur en humanistiskt motiverad och rationalistiskt lagd irreligiös anarkist med religiös småborgerlig läggning tog sin an ett ämne som sociologi under de så kallade rekordåren' – även om de är goda nog, särskilt den intressanta böjningen av förnuft och känsla som ger Ulf Himmelstrand röst. Materialismen däremot må vara hur viktigt som helst för honom rent intellektuellt, men den ger självbiografin varken någon påtaglig nerv eller vardaglig tyngd. Hans memoarer är inte bara välskrivna och försedda med dikter ur den egna produktionen som inpassats på lämpliga ställen, de ger ord åt ett liv fyllt av intellektuell brottning, ett ständigt pågående försök att få samman – utan att förena – livets mening, politiken och vetenskapen. Här finns vidare flera spännande historier, tillika goda sociologiska observationer, i synnerhet från Nigeria och mötet med sociologer och andra i det forna Östeuropa. Inte minst finns här en varm berättelse över kärleken till hustrun Karin Himmelstrand: den blir varm just genom att han väljer att skriva så litet som möjligt om henne. Ändå finns hon alltid där.

recension

AV GEORG HENRIKSEN

Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Bergen, Norge

Ulf Johansson Dahre (2001) *Det förgångna är framtiden. Ursprungsfolk och politisk självbestämmande i Hawai'i*, Lund: Lund monographs in social anthropology

Siden 1960-tallet har urfolk mobilisert og bygget organisasjoner for å kjempe frem institusjonelle ordninger mellom seg og staten for å få slutt på diskriminering, tap av landområder og ressurser, tap av språk, kultur og identitet gjennom statlig assimilasjonspolitikkk – tap som i sum utgjør en trussel om etnocide eller utslettelse av urfolkene som folk. På alle kontinenter kjemper urfolk for nasjonal og internasjonal anerkjennelse som folk og ikke som etniske grupper eller minoriteter. På den internasjonale arena kommer dette blant annet til uttrykk i kampen for s'en i Indigenous peoples. For med anerkjennelsen som folk følger det rettigheter definert i folkeretten. Først og fremst gjelder det retten til selvbestemmelse og suverenitet.

Det er denne kampen Ulf Johansson Dahre (UJD) dokumenterer og analyserer. Det er en sosialantropologisk avhandling, og hans etnografiske materiale er fra Hawai'i. Men selv om Hawai'i er i fokus, understreker UJD at analysen bygger på komparativt materiale fra andre deler av den vestlige verden hvor urfolk kjemper den samme kampen. Og han legger ikke skjul på at han er imponert over hva vestens urfolk har oppnådd gjennom sitt politiske arbeid og forhandlinger på ulike nasjonale og internasjonale arenaer. UJD sier innledningsvis at det er en usynlig og lite påaktet revolusjon vi er vitne til både på den politiske og akademiske dagsorden, og i urfolkens forhold til staten og de endringer som har skjedd og skjer i statens oppfatning av seg selv. Dette er jeg helt enig i. Hva er hovedtrekkene i denne revolusjonen, og hvordan har urfolkene kommet dit de er i dag? UJD fremholder flere steder at det først og fremst er urfolkene selv, og ikke

statene, som har drevet frem utviklingen og de endringer som skjer i statenes oppfatninger og behandling av dem.

Boken er et imponerende stykke arbeid hvor forfatteren gir leseren verdifull innsikt i den komplekse og verdensomspennende urfolksbevegelsen. Dette er et omfattende felt, og UJD bruker, i tillegg til materialet fra sitt eget feltarbeid i Hawai'i, litteratur fra sosialantropologi, statsvitenskap, juss og politisk filosofi.

I følge UJD er begrepet "opprinnelig suverenitet" det helt sentrale begrep i urfolkernes kamp for selvbestemmelse. Dette begrepet behandler han i kapittel 1. Avhandlingen, som har syv kapitler, pluss et innledningskapittel og et kort sammendrag på engelsk, er bygget over den samme strukturen som UJD mener særmerker urfolkernes krav om "opprinnelig suverenitet". I følge UJDs analyse har denne strukturen tre hovedelementer, nemlig:

a) De argumenter som urfolkene benytter seg av i sine forhandlinger med statene. Disse argumentene har UJD kategorisert og benevnt som henholdsvis historie, som behandles i kapittel 2; politisk status som behandles i kapittel 3, og moral som behandles i kapittel 4.

b) Det andre hovedelementet i urfolkernes politiske bestrebelser er, i følge UJD, de arenaer hvor forhandlingene foregår, nemlig de politiske og de rettslige. Disse behandles i henholdsvis kapittel 5 og 6.

c) Det tredje hovedelementet i strukturen er de to nivåene hvor urfolkene møter statene og hvor de spiller ut sine argumenter, nemlig det nasjonale og det internasjonale nivå.

UJD understreker at suverenitetsbegrepet er problematisk, og at det brukes på mange forskjellige måter. "Opprinnelig suverenitet" er den suverenitet et hvert urfolk hadde før det ble kolonisert og innlemmet i et statssamfunn. Det vil blant annet si at de hadde sitt eget territorium hvor de drev sin ressursutnyttelse etter sine egne sedvanerrettslige regler, og at de hadde en sosial orden hvor deres institusjoner og praksiser ble forvaltet. Sentralt i urfolkernes forhandlinger med statene er at urfolkernes krav om selvbestemmelse blir oppfattet av statene som en trussel mot deres suverenitet.

Det klareste eksempel på opprinnelig suverenitet må være Hawai'i. Her har vi

å gjøre med et statssamfunn som hadde vært et selvstendig monarki i over 80 år da det ble annektert av USA i 1898. Hawai'i hadde vennskapsavtaler med mange vestlige land, og Grover Cleveland, som var USA's president da Hawai'i's regjering med Dronningen i spissen ble styrtet i 1893, sa klart og tydelig fra at dette var en moralsk og rettstridig krigshandling mot en suveren og vennlig nasjon. Men også urfolk i andre vestlige land har historiske hendelser og dokumenter å vise til når de ikke bare skal godtgjøre sin opprinnelige suverenitet, men at de ble oppfattet som suverene nasjoner av kolonimaktene. I USA og Canada viser urfolkene til the Royal Proclamation fra 1763, Maoriene til The Treaty of Waitangi fra 1840, og samene i de nordiske landene viser til Lappkodicillen av 1751.

Det er ikke å undres over at suverenitetsbevegelsen i Hawai'i, i likhet med andre urfolk i den vestlige verden, viser til historien for å grunnngi sin opprinnelige suverenitet. UJD har da også gitt boken tittelen: "Det förgångna är framtiden".

Etter å ha redegjort for argumentene som er basert på historien, går UJD videre i kapittel 3 med en drøfting av urfolksbegrepet og urfolkernes politiske status. Det gjør han med god grunn for spørsmålet er selvfølgelig hvem det er som fremsetter slike krav overfor statene? For urfolkene er det maktpåliggende at statene aksepterer et definatorisk skille mellom et urfolk og en hvilken som helst etnisk gruppe eller minoritet, og skillet mellom et urfolk og en hvilken som helst interessegruppe som arbeider for å ivareta sine kollektive interesser innen stats-samfunnet.

Med utgangspunkt i den antropologiske debatten om etnisitet tar han et oppgjør med konstruktivistene som hevder at det kulturbegrepet som selvbestemmelsesbevegelsen i Hawai'i forfekter er reifiserende, og at det denne bevegelsen fremstiller som Hawaiiisk kultur er konstruert og bygget på en rekonstruksjon av det tradisjonelle hawaiiiske samfunnet. UJD hevder at autentisitetdebatten blir en avsporing, og fremmer i stedet et prosessuelt og dynamisk syn på kultur og identitet som skal ta vare på både kontinuitet og endring. Urfolkernes krav om selvbestemmelse kan ikke avfeies med at hele deres politiske kamp er basert på en konstruert, og derfor i en forstand illegitim, annerledeshet enn resten av statens borgere.

Denne diskusjonen leder til en sentral problemstilling i avhandlingen, nemlig urfolkernes politiske status i de vesterlandske demokratiene. I følge UJD er den bygget på en liberal teori om individet og samfunnet. Samtidig som de liberale

verdier, og menneskerettighetene som springer ut av dem, har vært et springbrett for urfolkene, setter den liberale ideen om staten grenser for urfolkens bestrebelser i og med at det er individet og dets rettigheter som står i fokus. Dette gir ikke gir rom for kollektive rettigheter til et eget folk innenfor staten.

Men UJD peker også på at urfolkene har kommet langt i å vinne frem i sin kamp for selvbestemmelse og kollektive rettigheter, til tross for at de vestlige demokratier bygger på et kompromissløst likhetsprinsipp. Statens politikk overfor alle sine innbyggere skal være fargeblind, sier motstandere av en hver særbehandling på grunnlag av etnisitet, religion, etc.

Mot dette argumenteres det, også fra representanter for staten, at positiv diskriminering er en del av løsningen for marginaliserte grupper. Staten har et moralsk ansvar for svake og marginaliserte grupper. For urfolkene er ikke dette nok. Slik UJD forstår dem, vil de bryte ned de diskriminerende strukturer i samfunnet. Positiv diskriminering vil fungere som en del av assimilasjonsprosessene i samfunnet, og derved fungere konserverende også på de strukturene i den liberale stat som virker diskriminerende.

I sin drøfting av spørsmålet om menneskerettighetene er universelle eller om de skal settes inn i et kulturrelativistisk perspektiv, viser UJD til forfattere som hevder at "ytringsfriheten" ikke er en ubegrenset frihet til å si hva man vil, men at den begrenses av juridiske og normative regler. Men til tross for de rammer og begrensninger som er bygget inn i de liberalt baserte menneskerettighetene, kommer UJD med et standpunkt: "Frågan man måste ställa sig i det sammanhanget är om mänskliga rättigheter har någon betydelse för ursprungsfolk. Jag tror de har det och att ursprungsfolken själva i allmänhet anser det" (s.144). Forutsetningen er at diskursen om menneskerettighetene kan behandle og løse opp motsetningene mellom de individuelle og de kollektive rettigheter, og at diskursen baseres på et nedenfra og opp perspektiv. Menneskerettighetene er viktige fordi det ikke finnes en posisjon i samfunnet der man ikke på en eller annen måte samhandler med staten, sier UJD. Han hevder også at urfolkene peker på en visjon bortenfor dikotomien representert ved universalister og relativister.

Nå foregår urfolkens politiske arbeid både på nasjonale og internasjonale arenaer. På den internasjonale arena er det særlig FN's Arbeidsgruppe for Urbefolkninger, et organ under Menneskerettighetskommisjonen, som har fungert som den fremste møteplass for urfolk fra hele verden, og for møter og forhandlinger mellom urfolk og stater. UJD peker på en viktig og interessant side

ved disse møtene i Genève, nemlig hvordan representantene for statene og for urfolkene på mange måter møtes på samme nivå. Riktignok er det slik at det UJD kaller "verdssystemet av stater" bygger på to pæler: suverenitet og internasjonale avtaler. Men i Genève er statene og urfolkene engasjert i forhandlinger og i en diskurs som rokker ved dette verdssystemet, og der statene seg i mellom kan bruke urfolk som mellommenn for å prøve hvor langt de kan gå.

I tråd med dette argumenterer UJD mot hva han kaller den statssentriske realismen og for et dekonstruksjonsperspektiv i politisk teori. Dette siste perspektivet åpner for å fange inn aktører og prosesser som faktisk går på kryss og tvers av, ikke bare nasjonale og internasjonal arenaer, men også mellom statene og ulike sosiale bevegelser; og jeg vil legge til: frivillige organisasjoner.

Gjennom disse grensekryssende prosesser, hvor menneskerettighetene er en viktig plattform, makter urfolkene å omforme de samme rettighetene, og om jeg forstår UJD rett, bryte ned den teoretiske strukturen som er bygget inn i menneskerettighetene og det liberale verdigrunnlag.

Om urfolkene på den internasjonale arena når frem med sine synspunkter og strategier gjennom politiske forhandlinger, er det gjennom rettssystemet de særlig vinner frem på den nasjonale arena. Det er i gjennomgangen av rettssakene i kapittel 6 at UJD metodisk følger opp hva han bebudet innledningsvis, nemlig bruk av "extended cases". Her får vi illustrert hvordan kanaka maoli i Hawai'i fremmer sine saker med tradisjonelle kategorier og sedvanerettslige begreper, og at de faktisk vinner frem med dem gjennom ulike rettsinstanser. Ett av disse begrepene er ahupua'a som er en tradisjonell benevnelse for et landområde som strekker seg fra havet og opp til fjellet, og innen hvilket kanaka maoli dyrket, fanget og høstet alt de trengte til livets opphold. Sentralt i disse rettssakene, som i så mange andre rettssaker i andre stater, står nettopp rettighetene til land og ressurser. Gjennom rettsforhandlingene brynes statens rettsoppfatning mot urfolkernes sedvanerett, privat eiendomsrett mot kollektive rettigheter, eller bruksrettigheter som ikke kan omsettes på markedet. UJD viser også hvordan argumenter basert på begrepet "opprinnelig suverenitet" og sosial og kulturell kontinuitet får gjennomslagskraft på den rettslige arena. Slik vant kanaka maoli en seier med den såkalte PASH-dommen i 1995 (Public Access Shoreline Hawai'i).

I bokens siste kapittel kontrasterer UJD sitt perspektiv med hva han kaller et systemanalytisk perspektiv hvor ulike forfattere peker på sosiale og økonomiske forhold som marginalisering, diskriminering, rasisme, undertrykkelse, etc. som

årsak til urfolkens politiske mobilisering. UJD mener selvfølgelig ikke at dette er uten betydning, men hans argument er at dersom urfolkene bare ønsket bedre økonomiske kår, opphør av diskriminering, etc., så ville de ikke kjempet for kollektive rettigheter, selvbestemmelse og suverenitet.

UJD tar som sitt sentrale utgangspunkt for analysen at politiske forandringer er en prosess som skapes gjennom de ulike aktørenes politiske posisjoner, argumenter og politiske handlinger. Perspektivet som UJD har anlagt skal, i følge ham selv, leses som en kritikk av det han kaller en systemanalytisk forståelse av de samme fenomenene.

Gjennom boken blir det klart at det er mange ulike aktører i den hawaiianske bevegelsen med ulike strategier og mål. Til tross for dette, og til tross for UJD's erklærte komparative og aktørorienterte analytiske innfallsvinkel, går han ikke nærmere inn på de ulike grupperingene i bevegelsen, hva de står for og hvordan de arbeider. Dette er den viktigste kritiske kommentaren jeg har til boken, og det reiser en rekke spørsmål som det ville vært interessant om UJD hadde stillet og forfulgt.

Hvorfor er det flere grupperinger, og ikke bare én? Og hva kan konsekvensene bli av at det er flere politiske grupper innenfor bevegelsen? Hvilke sammenhenger er det, om noen, mellom tradisjonell hawaiiansk sosial organisasjon og disse ulike politiske grupperingene innen bevegelsen? Kan dette ha noen betydning for det nye hawaiianske samfunn bevegelsen vil eller kan skape?

I avslutningskapittelet stiller UJD flere gode og viktige spørsmål om hvordan det kan gå med urfolksbevegelsen, og forholdet mellom urfolk og staten, i fremtiden. UJD presiserer likevel at hans avhandling ikke er en oppskriftsbok. Men om vi skulle våge å komme med noen prediksjoner om disse politiske prosesser inn i fremtiden, ville det ikke da være viktig å ha en modell som inkluderer alle betydningsfulle aktører?

Disse kritiske kommentarer til tross: Ulf Johansson Dahre har skrevet en innsiktsfull og godt argumentert bok om det han kaller en usynlig og lite påaktet politisk og akademisk revolusjon. Den fortjener en vid leserkrets.

recension

AV MARK JAMIESON

Department of Social Anthropology, University of Manchester, England

Christopher Kindblad (2001) *Gift and exchange in the reciprocal regime of the Miskito on the Atlantic Coast of Nicaragua, 20th century*, Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet

This exceptionally clearly argued and stimulating dissertation is concerned with the people of Tasbapauni, the Miskito- and Creole English-speakers of an isolated village of fishermen, turtlemen and horticulturalists on Nicaragua's isolated Caribbean coast. In recent years the people of Tasbapauni have faced a dilemma. The moral economy of this village has until recent times been based on a conceptual separation between those goods obtained through exploitation of the commons, primarily destined for circulation as gifts, and those obtained through purchase, which are not circulated as gifts. Now, however, markets have appeared for goods obtained through the exploitation of the commons, presenting villagers with the dilemma of whether to give these goods to others as gifts or sell them for cash. In short, the two spheres of exchange, which were once more or less entirely discrete are becoming severely disturbed as goods valued in one sphere have found value in the other.

The dissertation begins with an introduction which geographically and historically contextualises Tasbapauni and briefly outlines the contradictory demands on the reciprocal regime of the present-day Miskito, described above. It then outlines previous approaches to the history of the Miskito economy, distinguishing between functionalist and Marxist approaches. Within the former, Kindblad notes that Helms argues that the Miskito economy is organised around purchase, while Nietschmann claims that it is essentially a gift-exchange economy. This difference, he suggests, is resolved when we come to consider that the Miskito economy is organised around both. Within the Marxist approaches, he finds Noveck's dialectical approach, which locates the economic history of the Miskito

within a number of readily distinguishable periods or eras, each with its own particular set of contradictions, to be particularly useful.

Kindblad then considers comparative perspectives to spheres of exchange and regimes of value, focusing in particular on Parry and Bloch's volume *Money and the morality of exchange*. In this volume, the editors and, by implication, the other contributors make the rather Durkheimian point that moral economies tend to be organised around both long-term and short-term orders of exchange: the former concerned with social reproduction, the latter with the individual. Kindblad then shows how the moral economy of the Miskito might well be treated in these terms, the long-term cycle being understood in terms of the regime of reciprocal food gifts, and the short-term being identified with market exchange and the individual's participation in market exchange. As Kindblad argues, both kinds of exchange are key aspects of the Miskito economy, the question being: what are the conditions of their co-existence among the contemporary Miskito and how are these conditions changing? The dilemma faced by the contemporary Miskito is that goods obtained from the commons traditionally used as tokens of exchange within the long-term gift-giving order, for example turtle, are now, in the last forty years or so, being sold for cash to benefit individuals within the short-term monetary order.

The body of the dissertation is divided into two main parts. The first part (chapters two to four) tackles the "reciprocal regime of the Miskito economy", and the second (chapters five to seven) the complex contradictions held to obtain within that economy. Chapter two is historical in focus, concentrating on the Miskito's experience of capitalism and Christianity. Broadly following Noveck's useful typology, he distinguishes four periods in Miskito history. The first is the Resistance Period (prior to 1630), the early contact times of which we have little information. The second is the Mercantile Period (1630-1860) in which the Miskito become middlemen in a trade which develops between anglophone merchants and the Indians in the interior. The next two periods, the Enclave Period (1860-1960) and the Commercial Period (1960-2000) constitute the main subject matter of the Kindblad's dissertation. During the Enclave Period the Miskito region became an economic hinterland for a number of principally North American companies came to the area with the sole purpose of extracting local resources, especially mahogany, pine, bananas and minerals. Relations of production between the companies and the Miskito were characterised by exploita-

tive short-term contracts, based on the exchange of labour power for wages and cheap goods. Generally the companies left the region as soon as they discovered that extraction of their particular resource was no longer profitable. The Enclave Period was thus characterised by instability, making recourse to the village gift-based economy essential during periods of bust. During this time the Moravian Church became the dominant faith in the region establishing an ethos based on social solidarity and hard work, which was congruent both with the Miskito valorisation of reciprocal gift-giving and the companies' need for a disciplined workforce.

Kindblad then produces a significant contribution to the study of the region by arguing that the period since 1960 (more or less the end of the booms and busts) really constitutes a new kind of era, distinguishable from the Enclave Period. He calls this new era the Commercial Period (1960-the present). In this new Commercial Period, the companies in the region do not employ Miskitos as occasional proletarians selling their labour power, but rather buy resources extracted by the Miskito from the commons. In other words, the Miskito have become in this new period 'petty commodity producers'. This distinction between these two periods, based on changes to both the relations of production and the origins of the products themselves constitutes a key aspect of Kindblad's analysis.

In the following chapter (chapter three) Kindblad considers what he calls "the cultural structure of the Miskito economy", beginning with the "family economy". He begins by outlining the communal property regime of the Tasbapauni Miskito. He distinguishes between the work of women and the work of men, the former dealing with fishing, the marketing of catches, and heavy agricultural work, the latter dealing with lighter agricultural work, domestic work and the handling of money for circulation within the village. Following Bateson, he then considers the economic eidos of men and women, and their respective ethoses. Those of woman, he argues, are shaped by memberships in semi-corporate groups of consanguineally related individuals committed to the long-term cycle, while those of men are shaped by both their positioning as affinal others within the household and the challenges they face through their involvement in the uncertainties of market exchange outside the household. Those aspects of eidos and ethos which are congruent with the long-term order of the Miskito economy, suppressing differentials in wealth through gift-giving, evidently finding expression in the particular brand of Moravian Christianity subscribed to by

many Miskitos. Moravianism apparently has an elective affinity with the spirit of the gift, as identified by Mauss.

In chapter four, Kindblad focuses on "the social order of the Miskito economy", considering the tendencies, found in many Miskito communities, towards village exogamy, matrilocality and brideservice, and the tendency of these institutions to reproduce the marked asymmetries between the life-courses of men and women, suggested in the previous chapter. The case of young men is particularly interesting in this respect, as it is these individuals who, traditionally during the Enclave Period, had to leave the community to seek opportunities in the market economy. The short-term order of exchange, then as now, principally attracted young men because it is they who have been the main earners of cash. During the Enclave Period these men eventually returned to become properly domesticated as responsible sons-in-law and brothers-in-law within the gift economy. The same is true today. As men get older, they tend to give up their involvement in extraction of marine resources, the Commercial Period basis of the cash economy, and tend to spend more time in agriculture the products of which support the long-term order of exchange through being given as gifts. Such transformations, Kindblad notes, are often explained by the men in question in terms of religious salvation, this having an elective affinity with the long-term order of gift-giving.

The second part (chapters five to seven) considers the conflicting demands placed on the Miskito economic system during the Commercial Period as resources from the commons, now used only for long-term cycles of gift exchange during the Enclave Period, are used within both short-term market exchange and long-term gift exchange. Chapter five considers the modernisation of the market during the Somoza regime of the 1950s and 1960s, a period which coincides with the final departure of the enclave companies. This period saw the growing involvement of the state and the Somoza government in the regional economic, and the penetration both of state-financed infrastructure and the campesino agricultural frontier into lands traditionally owned by the Miskito. The subsequent lack of opportunities for wage labour outside the village forced the Miskito to reliance for subsistence on communal resources, both through agriculture and fishing. Shortly afterwards, however, fishing companies began to come to the region, and Miskito fishermen turned to catching and selling turtle, lobster, and eventually scale fish and shrimp for cash. To men, who had previously sought involvement in the market economy elsewhere as occasional proletarians, the commons, spe-

cifically marine resources, now came to represent a new possibility for cash income.

Of these marine resources, turtle initially offered the best return, and the Miskito went to work catching the turtles who seasonally came to the cays, the small islands off their coastline. However, this initiated the dilemma which constitutes the subject matter of this dissertation. Turtle meat had long constituted an important item of exchange in the long-term order of exchange, the regime of gift-giving which represented to the Miskito the moral well-being of the community. The fishing companies now competed with fellow villagers for these turtles, and the villagers themselves were faced with the dilemma of satisfying their individual needs through selling or those of their kin, affines and neighbours through giving the meat away.

Furthermore, turtling interfered with the scheduling of other activities, notably agriculture, since the preparation and plantation of provision grounds took place at the same time as the turtling season. Faced with the choice of concentrating on turtling or planting, most men chose the former, since unlike turtles, agricultural produce was hard to sell. A result of this was that, with less men concentrating on planting, agricultural produce was produced in smaller amounts. There were fewer surpluses available for gift giving and, consequently more marketing of agricultural produce. Thus the commercial exploitation of the turtle and other marine resources brought about a commoditisation of other resources from the commons. With fewer opportunities to satisfy neighbours with food gifts, men became estranged from their neighbours, in particular their affines to whom they owed brideservice, and neolocal and virilocal residence began to displace matrilineal residence.

With resources properly belonging to the long term order becoming diverted to the short term order, many Miskitos began to see the short term order, individualist accumulation, as an end in itself, inevitably resulting in growing inequalities in a society where economic inequalities had traditionally been suppressed by a dominant long-term order emphasising institutional gift-giving. No longer insulated from one another, the two orders now competed for the same resources, a contradiction symbolised in Tasbapauni by discourses on the morality of the weighing scale, itself an important technology for assessing the worth of communal resources in monetary terms.

By the late 1960s, turtle was already becoming noticeably depleted.

Overfishing of this resource was leading to greater scarcity, depriving both the short term and long term orders of an important valuable. In the short term order, less turtle meant less cash; in the long term order less turtle meant less opportunities to give those gifts of meat which consanguineal kin and affines in particular expected. The Miskito were now facing a "turtle bust". In any case within a few years the Nicaraguan government had banned commercial turtling.

The Tasbapauni fishermen now turned to another resource: lobster. Shortly afterwards, however, the Sandinist Revolution of 1979 and the FSLN administration which lasted between 1979 and 1990 brought the Commercial Period to a temporary but lengthy stop. The Sandinist years are covered in chapter six of the dissertation. The FSLN administration aimed to put a stop to the commercial exploitation of the Atlantic Coast through programmes, which effectively nationalised the private Nicaraguan companies involved in the exploitation of natural resources and drove away the foreign-owned ones. However, the flight of foreign capital, the poor state of the national economy and United States embargoes meant that neither buyers nor spare parts were readily available, and the fishing economy went into a sharp decline. At the same time, the government army, suspicious of Miskito sympathies with the Contras hiding in the bush close to many villages, more or less closed off free access to the commons.

Chapter seven deals with the period after the election of the UNO administration in 1990, which brought about a return to the logic of the Commercial Period. Since then, successive Nicaraguan administrations have emphasised free market policies, and they have granted fishing to a number of foreign companies to exploit resources claimed by Atlantic Coast communities and supposedly protected by the Autonomy Law. Meanwhile piracy of marine resources by fishing boats from other countries has become rife, and the budgets of the two Atlantic Region Autonomous Governments who should be enforcing the Autonomy Law have been drastically cut by central government. Added to this pressure is a fast-growing Miskito population, placing increasing pressure on the capacity of the commons to satisfy both the long and short-term orders.

Kindblad then examines relations between the long- and short-term orders during the 1990s. During this period the artisanal exploitation of lobster has become the key cash resource in Tasbapauni. Those who are successful in this cash-intensive enterprise consequently tend to invest in order to become richer, while those who lack the tools become poorer. As lobster becomes increasingly

important for some men, agriculture becomes less important and the lobstermen, like the turtle men before them, consequently buy a lot of their food. Lobster and agriculture have thus become competing enclaves in an increasingly monetarised village economy. One consequence of this is the demise of the reciprocal exchanges of labour known as *pana pana* among Tasbapauni men, and the appearance of payment for fellow villagers for agricultural labour. In the meantime, gifts of meat and fish, once given according to an analogical coding in which they were measured in terms of social worth and use value, are now coded digitally in terms of their monetary worth and are given with an eye firmly on their equivalent cash value. The analogic coding of gifts with the long-term order is, effectively, no longer insulated from a digital coding, imported into the long-term order from the short term. Gift-giving is thus replaced by barter. Resisting this tendency at the level of discourse is the ethos of older people, which celebrates the insulation of long- and short-term orders characteristic of the Enclave Period.

Kindblad then considers, in ideal-typical terms, what he calls "strategies of the commons", namely those household strategies which employ (or don't employ) the commons to various ends. Three of these strategies, illustrated by case studies, could be understood to exist on a continuum. These are the exclusive use of the commons for market exchange, the exclusive use of the commons for subsistence, and (in between) the mixed use of the commons for both market exchange and subsistence. The other, employed by the very richest and poorest in the village, entails non-use of the commons. This is then followed by discussion of entrepreneurs who are able to circumvent their involvement in the long-term order of exchange. Kindblad then constructs a typology of six wealth groups within the village, showing that there is a correlation between relative wealth and the strategies of the commons he has previously identified. One's decision to engage in subsistence- or market-focused activities depends, it seems, on one's relative wealth within the village. Subsistence-focused activities allow households, typically the poorer ones, to partipate more in reciprocal gift-giving of food-stuffs. Households that exploit the commons for the market may achieve greater wealth but tend to be excluded from the network of households exchanging gifts. Those who employ both strategies, the great majority, experience the contradictions and dilemmas between the long- and short-term orders which Kindblad has previously outlined.

In his concluding chapter, Kindblad recapitulates his earlier distinction between the Enclave and Commercial Periods, examining both the similarities and the differences. The co-existence of reciprocal gift-giving and the market, he argues, emerged during the Enclave Period (1860-1960) in response to the often extreme fluctuations – the booms and busts – which the Miskito experienced during this time, and the two continue to exist into the present. However, because it was labour which was sold during periods of boom rather than resources from the commons, these two regimes and the codes – analogic and digital – which encoded value in each were insulated from one another relatively easily. Since men sold their labour rather than goods acquired through petty commodity production, there was little opportunity for economic differentiation, and the long-term order, emphasising the reciprocal giving of gifts therefore remained superordinate, a notion underwritten by the Moravian ethic. Once the enclave companies abandoned the region, to be replaced in the Commercial Period (1960-the present) by fishing companies, things changed very quickly as the long- and short-term orders competed for the same goods: specifically, turtle, lobster, shrimp and scale fish. The Miskito then had to confront the dilemma of whether to circulate these goods as gifts within the long-term order or as commodities exchangeable for cash within the short-term order. The latter choice, which seems to offer the individual household greater opportunities for the accumulation of wealth, has the disadvantage of isolating it from the network of reciprocal gift exchanges and mutual assistance. It therefore disengages the individual from ethical best practice, as endorsed by Moravianism. This is the nub of the dilemma which the Tasbapauni Miskito continue to face, one made worse by the declining stocks of over-exploited marine resources. In the meantime exchanges of gifts have become ever more measured in monetary worth, as the digital code of value (measuring worth in monetary terms) becomes ever more significant, taking over from the analogic code (measuring worth in social terms) as the meta-code (or code of dominance in assessing value). True gifts become calculated barter.

This dissertation is a truly original and exciting piece of work, offering us a most incisive and ethnographically informed test of Parry and Bloch's idea within a context where it demonstrably has considerable explanatory power. At the same time, Kindblad successfully shows how Parry and Bloch's rather ahistorical framework can be shown to work diachronically; no mean achievement.

recension

AV JENNY-ANN BRODIN

Sociologiska institutionen, Stockholms universitet

Göran Larsson (2002) *Virtuell Religion – Globalisering och Internet*. Lund: Studentlitteratur.

Att den första svenska läroboken om kopplingarna mellan religion, Internet och globalisering är skriven av religionsvetare – och inte av en sociolog – är tämligen avslöjande. Parallellt med att sociologer under de senaste årtiondena har ägnat frågor rörande globalisering, internationalisering, migrationsmönster och framväxten av ny teknologi allt större uppmärksamhet – har intresset för religion gått från att ha varit ett av sociologins självklara forskningsområden till att bli en så gott som uteslutande humanistisk och teologisk angelägenhet. Det finns dock många skäl till varför både religion i allmänhet och kopplingarna mellan religion, globalisering och nya medier även bör intressera sociologer. Exempelvis finner vi i dagens västerländska samhällen tilltagande religiös mångfald, nya former för religiöst utövande och för religiös gemenskap – och att delvis nya fenomen tolkas och förstås i religiösa termer. I många fall kan denna utveckling även kopplas till framväxten av ny teknik och nya medier – som Internet.

Den mest uppenbara användningen av Internet i religiösa sammanhang är som ett medium för spridning av information. Såväl religiösa organisationer som enskilda utövare kan på ett relativt enkelt och billigt sätt förmedla sitt budskap långt utanför den lokala miljön. Sett från andra hållet kan den nyfikne eller vetgirige Internetanvändaren ta del av ett globalt religiöst utbud, som omfattar det mesta från världsreligionerna till små religiösa grupper, nätverk och sekter, utan att förflytta sig från sin dator. Tack vare Internets möjligheter till relativ anonymitet har det blivit betydligt enklare att söka svar på ”pinsamma” eller tabubelagda frågor, vilket kan vara avgörande om man söker information främmande religioner.

Internet är dock inte begränsat till spridning eller sökning av information – tvärtom är mediet väl lämpat för kommunikation och interaktion. Exempelvis är

det möjligt att delta i gudstjänster, ritualer, religiös undervisning och olika typer av diskussionsforum via Internet. Detta kan exempelvis möjliggöra för en person som befinner sig på stort geografiskt avstånd från sitt hemland (vilket är en realitet för många människor idag, såväl flyktingar som globala resenärer) att hålla interaktiv kontakt med sin lokala församling.

Göran Larssons bok *Virtuell religion* är en utmärkt introduktion både till det empiriska området religion och Internet och till de metodologiska förutsättningar som är förknippade med studiet av Internetrelaterade fenomen. Larssons bok är dessutom bredare till sitt innehåll än vad titeln avslöjar, varför den även fungerar som en enkel och lättillgänglig introduktion till aktuella religiösa frågor och fenomen (exempelvis beträffande globalisering och fundamentalism).

Boken inleds med ett par korta introduktioner. Bland annat får läsaren en grundkurs i dataterminologi, religionsbegreppet och allmän globaliseringsteori. För många läsare kan nog dessa redogörelser framstå som irriterande grundläggande och självklara – men som författaren själv påpekar är det bara att hoppa över om terminologin är bekant.

Vad som däremot inte bör hoppas över är diskussionen om de utmaningar som Internet erbjuder när det gäller studiet av Internetrelaterade fenomen. Mediets föränderlighet (att information snabbt kan förändras eller till och med försvinna), bristen på auktoritära instanser (som exempelvis kan kontrollera sanningshalt och kvalitet) och den snudd på ohanterliga informationsmängden ställer oss inför en rad metodologiska problem. En fördel med Larssons diskussion är att den tar udden av påståenden om att Internet försätter oss i en helt ny forskningssituation; många av de frågor och problem som aktualiseras i och med Internet har funnits sedan lång tid tillbaka. Även traditionella skriftliga källor, som böcker, brev och protokoll, kan förändras, försvinna eller förstöras. Redovisning av material från Internet kan på liknande sätt jämföras med redovisning av muntliga källor. Trots att det kan vara svårt för en utomstående källa att granska eller rekonstruera en intervju – så är det en etablerad källa för information i de flesta samhällsvetenskapliga och humanistiska sammanhang.

En aspekt som förvisso diskuteras, men som gärna hade kunnat vidareutvecklas, gäller sökning och urval av material från Internet. Den stora informationsmängden i kombination med bristfälliga sökverktyg (som bland annat ger missvisande innehållsmässiga rangordningar) kräver nya lösningar. Hur är det möjligt att skapa bättre systematik än ”jag klickar mig fram från länk till länk och råkar

till slut finna några hemsidor av intresse”? Exempelvis hade det varit intressant att få veta hur författaren har valt ut de källor som boken baseras på (och kanske av ännu större intresse; vilka valdes bort?).

Detta för oss in på en avgörande aspekt av Larssons bok, nämligen urval. För att kunna skriva en lättillgänglig och övergripande bok om religion och Internet har det givetvis varit nödvändigt att göra vissa avgränsningar – både vad gäller perspektiv och empiri. När det gäller den förstnämnda aspekten så har författaren valt att fokusera på *utbud* av religion på Internet och hur detta tar sig uttryck på *hemsidor*. Hur Internet används, tolkas eller upplevs i religiösa sammanhang har med andra ord fått mer begränsad uppmärksamhet. Likaså diskuteras andra typer av Internetbaserade medier, som olika typer av interaktiva miljöer (t ex Multi User Domains), bara summariskt.

När det gäller den andra aspekten så berörs fyra religiösa inriktningar; fundamentalism, nyandlighet, humanitära organisationer (varav en del inte är explicit religiösa) samt olika typer av religiösa protestgrupper. En intressant konsekvens av detta urval, som dock inte problematiseras, är att det främst är den organiserade religiositeten som lyfts fram – trots att Internet som medium ger utmärkta förutsättningar för alternativt utövande. Detta blir särskilt paradoxalt när det nyandliga området diskuteras. Å ena sidan framhålls det att New Age-rörelsen är att betrakta som löst sammanhållen och att nyandligheten är väl lämpad för Internet; ”Via din datorskärm kan du både bli självförverkligad och möta Gud på ett relativt privat och obehindrat sätt utan att andra människor lägger sig i vad du tycker eller tänker, d v s om så önskas” (s. 77). Å andra sidan är exemplen främst hämtade från de mer organiserade delarna av nyandligheten, som Sveriges Asatrosamfund och Rael.

När det gäller avgränsningarna så är det dock valet av perspektiv som ställer till mest bekymmer. Trots att författaren uppmärksammar att Internet skiljer sig från andra massmedier, genom att i högre grad verka för kommunikation och utbyte, så finns det samtidigt en underliggande tvekan inför detta. Larsson skriver; ”Till skillnad från TV och radio, som i stor utsträckning verkar isolera och passivisera människor, verkar Internet kunna förena människor och skapa mötesplatser. Men det bör betonas att det inte finns någon direkt koppling eller samband mellan medium och aktivitetsgrad. Trots detta är det rimligt att betrakta Internet som ett slags virtuellt agora, ett torg eller en mötesplats” (s. 86). Valet av perspektiv, att främst fokusera på utbudet, avslöjar dock att producentledet

ses som det viktigaste. I framställningen finns det också ett bedrägligt osynliggörande av aktörerna, vilka i de flesta fallen är religiösa producenter. Möjligen beror det på språkligt slarv, men det är väl knappast ”hemsidorna” i sig som förhåller sig till ökat utbud eller ökade valmöjligheter?

När det gäller producentledet skulle det även vara på sin plats med en viss nyansering av hur Internet används. Majoriteten av de religiösa fenomen som diskuteras i *Virtuell religion* är sådana som har sin bas utanför Internet. I dessa fall är det rimligt att anta att Internet främst utgör ett komplementärt medium, för spridning av de idéer och verksamheter som pågår utanför nätet. Ibland benämns detta fenomen som ”religion på Internet”. I kontrast till detta finns det även ”Internetreligion” – religiösa grupper och aktiviteter som har sin huvudsakliga hemvist på Internet. I dessa fall utgör inte Internet ett komplement – utan är det huvudsakliga mediet för utövande och interaktion. Larsson nämner förvisso ett par exempel som hör hemma i denna kategori, bland annat den Internetbaserade *The Virtual Church*, men utan att uppmärksamma vad som särskiljer denna form av utövande från mer traditionell religiositet.

Empiriskt hade det även varit intressant om författaren hade uppmärksammat hur föreställningar om Internet, teknologi och cyberrymden samspelar med religiöst innehåll; att det idag finns olika former av ”cyberreligioner” (se Brasher 2001).

Avslutningsvis, som nämndes i inledningen av denna recension så fungerar *Virtuell religion* som en utmärkt introduktion till området religion och Internet. Boken skulle dock ha kunnat bli betydligt mer heltäckande om mer uppmärksamhet hade riktats mot hur Internet används i religiösa sammanhang – och då med fokus på utövarna. Vad fyller det för funktion att spela religiösa rollspel? Eller att delta i religiösa diskussionsgrupper? Hur ser interaktionen ut? Och hur går det till när man har en virtuell ritual? Här skulle jag gärna ha sett mer detaljerade etnografiska beskrivningar – och helst av allt intervjuer med aktiva utövare av olika typer av Internetrelaterad religion. Men förhoppningsvis kommer det snart fler böcker – och mer forskning – inom detta område.

Referenser

Brasher, Brenda E. (2001) *Give Me that Online Religion*. San Francisco: Jossey-Bass.

recension

AV MATS TRONDMAN

Samhällvetenskapliga institutionen, Växjö universitet och Malmö högskola

Simon Lindgren (2002) *Modernitetens markörer: ungdomsbilder i tid och rum*, akad. avh., Umeå: Umeå universitet.

Simon Lindgrens avhandling *Modernitetens markörer* intresserar sig för massmediernas produktion av ungdomsbilder och avser två morgontidningar i norra Sverige, *Norrbottens Kuriren* och *Norrländska Socialdemokraten*, under fyra decennier: 1930-, 50-, 70- och 80-tal. Studiens empiri gäller således Norrbotten. Analysen bestäms att avse denna regions "specifika moderniseringsprocess".

Lindgren tillämpar en kritisk diskursanalys med sociologisk emfas. Med Michel Foucault, Ian Ang och Norman Fairclough som ledsagare förstås medieproducerade bilder som "diskursiva praktiker" med vars hjälp ungdomar och ungdomars verklighet blir till objekt som vi vet något om och kan kontrollera. I John B. Thompsons anda betonas vikten av att förstå dessa praktiker i de samhälleliga och historiska sammanhang i vilka de blir till och verkar, därav den sociologiska betoningen. Text skall förstås i kontext. Med hjälp av Stanley Cohens begrepp *moralisk panik* intresserar sig Lindgren därtill för hur mediernas ungdomsbilder dramatiserar händelser på ett sådant sätt att de kan användas för att legitimera behovet av att fokusera specifika samhällsproblem och åtgärder.

Vad är det då för bilder som träder fram i Lindgrens läsning av de norrbottenska morgontidningarna? 1930-talets kontext bestäms, som jag uppfattar det, av fem dimensioner. *Ekonomiska problem* (kraftiga konjunktursvängningar och jordbruks- och industrikris), *statsintervention* (statliga ingripanden för att minska arbetslösheten), *en stark nationalism*, synliggörandet av *ungdom som biologiskt tillstånd och livsfas* (ungdom som avgränsad grupp med specifika villkor och intressen) och framväxten av *ungdomsrörelser och ungdomsorganisationer*. I texterna är ungdomen, å ena sidan, kampfylld och ansvarsmedveten. Den är föreningsaktiv i folkdans, scouter, idrott, arbetarrörelse, nykterhet och religion.

Den besitter goda kunskaper och är förständig, lydig, flitig och ansvarsförmögen. Inte minst är den optimistisk och en stor glädjekälla för framtiden. Kategorin ungdom representerar en god och exemplarisk medborgare med fosterländsk hållning. Att så är fallet förklaras i stor utsträckning av samhällets framgångsrika insatser för att bilda och fostra de unga. Inte minst betonas föreningslivets betydelse. Å andra sidan finns det också problem. Ungdomen är arbetslös och dras till ytligt och förkastligt nöjesliv, till exempel fördärvliga dansbanor, som främjar fylleri och sexuell frigjordhet, och konsumtion av populärkultur: film, litteratur och kolorerad veckopress. Detta resulterar i en ungdom som är lat, flamsig och stökig.

Femtioalet bestäms huvudsakligen av efterkrigstidens högkonjunktur med en kraftigt växande BNP, reallöneökningar, full sysselsättning, låg inflation, ökad levnadsstandard och uppdämd konsumtionsefterfrågan på en marknad med nya tjänster, varor och konsumtionsmönster tillgängliga för flertalet. Vi får en specifik tonårsmarknad med amerikanska tonårsfilmer och ungdomsmusik. Ungdomstiden förlängs och får sin egen karaktär – ungdomskulturens – mellan barndom och vuxenliv. Ungdom och ungdomlighet förknippas med storstadsmiljö och blir ett med det urbana. 50-talet är också tiden för den moderna välfärdsstatens genombrott med sjukförsäkring, ATP och ökade anslag till skola och sjukvård liksom den fria uppfostran. Tiden erfars och beskrivs som ”ny” och mediebilderna av ungdomen är överlag mycket positiv. ”Frågan är”, skriver en av tidningarna, ”om vi någonsin haft en friskare och sundare ungdom än nu”. Kulturoptimismen dominerar och tonårskulturens positiva drag framhävs. Tonårskulturen är ”härlig”. Dansbaneeländet är som bortblåst. Tonåringar synliggörs som en distinkt grupp med egna vanor och karaktärsdrag. Texterna handlar om frisyrer, hur man kan bli vacker, lokala lördagsflickor, musik, tonårsbjudningar, mopeder, ungdomstidningar, filmer och Coca-cola. Idrotten expanderar kraftigt. ”Ungdomen stormar fram”. Allt fler deltar i fysisk träning, vilket anses vara välgörande för kropp, själ och nation. Idrotten enar. Också den moderna uppfostran berörs. Den kan, om inte föräldrarna drar sig för att vara bestämda när det gäller saker som är viktiga, forma barn som är hänsynsfulla och samarbetsvilliga. Därtill erkänns barns och ungdomars rätt till inflytande. De bör till exempel själva få bestämma yrkesval. Helt fritt från moraliska pekningar är dock inte 50-talet. Det finns en oro över att det nya, framväxande samhället kan skapa problem. Den fria uppfostran görs ansvarig för alkoholism. tra-

fikolyckor, sexualmord och dynamitbrott. De moraliska pekspinnarna riktas även mot sötsaker, serier och filmer. "Amerikaniseringen" står på dagordningen. Serieläsningar framträder som farsot och förklarar ungdomsbrottslighet, våld och lathet. Det intressanta är moderniseringsprocessens ständigt återkommande dubbeltydighet. Å ena sidan är det bra att ungdomen är mer medveten om och har en ny och friare syn på sexualitet. Å andra sidan ser andra vuxna enbart faror och förfall i den nya sexualiteten.

70-talet kännetecknas till skillnad från 50- och 60-talet av en konjunkturedgång. Ungdomsarbetslösheten ökar och ungdomars livsvillkor försämras. Hög utbildning är ingen garanti för att få jobb om man är ung. Vietnamkriget bestäms som startskott för ungdomsrevolt och alternativ ungdomskultur. USA och dess kommersiella ungdomskultur drabbas alltmer av skepsis och motvilja. Tidningarnas ungdomsbilder domineras av ett påtagligt dubbelsidigt tema. Å ena sidan bilden av ungdom som ett objekt för ett skrämmande förfall. Å andra sidan den samhälleliga kraft som skulle motverka förfallet: ungdoms- och fritidspolitik. Problemet är främst missbruk av droger och kriminalitet, stökiga klassrum och diskotek, alarmerande siffror för avhopp i gymnasieskolan och kommersiellt fritidsutbud, till exempel flipperspel. Fritidspolitik – meningsfull fritid – är *lösningen*, inte minst ungdomsgårdar, föreningsliv och organiserade fritidsaktiviteter liksom drogfria danser och stopp för mellanölet. Ungdomen framställs snarare som offer för samhälleliga missförhållanden än agerande subjekt.

I jämförelse med 70-talets problemorienterade diskurs skildrar 80-talets texter oftare ungdomen på ett positivt sätt. De är nykterister och få använder narkotika. Även om det finns olämpliga miljöer finns inget generellt ungdomsproblem. "Skyll inte på ungdomen", heter det. Dagens ungdom är "fin". Luciavakor är drogfria och festivaler lugna. Och när ungdomen kritiserar går vuxna ofta i svaromål. Idrotten tar plats via introduktioner av morgondagens stjärnor. Idrottsstjärnor ges stort utrymme och lovande ungdomar presenteras. Helt fritt från problem är 80-talet dock inte. Ungdomsarbetslösheten uppmärksammas. Den har blivit mer omfattande och övergången till vuxenliv sker inte längre på ett självklart och givet vis. Nya samhällsinstitutioner för ungdomar som inte tar plats i samhället växer fram. Vi får samordnare för jobb och utbildning – experter på förlängd ungdomstid. Inte heller är tiden fri från moralisk panik; 80-talet är videovåldsdebattens tid. Videovåldet är förfärligt och skadar. Det måste stoppas.

När väl de olika årtiondenas texter och kontexter synliggjorts genomför

Lindgren *en analys* – eller snarare en syntetisering på högre abstraktionsnivå – i *fyra interrelaterade steg*. I det *första steget* fokuseras huvudsakligen spänningsfältet mellan de olika årtiondenas uttryck för moralisk panik. Ty varje årtionde har sin panik. 30-talet hade sitt dansbanelände, 50-talets sina negativa representationer av tonårskulturen, 70-talets sina sociala ungdomsproblem och 80-talet sin videovåldsdebatt. Tre av panikerna är kopplade till populärkultur. Undantaget är enligt Lindgren 70-talet som karaktäriserades av sociala problem och ungdom som offer. Och mot panikerna står varje årtiondes positiva drag. 30-talets samhällliga fostran, politik och nationalism, 50-talets härliga tonårskultur, 70-talet fritidspolitik och ungdomsgårdar och 80-talets positiva, skötsamma och framåt ungdom. Således, med olika innehåll samma dubbelhet: ”ungdom som problem” och ”ungdom som något härligt och roligt”. Lindgren förstår detta återkommande mönster som uttryck för de ambivalenser genom vilka efterkrigstidens moderniseringsprocesser erfars. Mediernas ungdomsbilder verkar likt ”sociala transistorer” vilka, skriver han, ”registrerar och återger samhällliga förändringar, trender och strömningar”. De diskursiva praktikerna gör, enligt Lindgren, ”mångfald och komplexitet hanterbar och därmed möjliga att kontrollera”. Därför får varje moralisk panik sin positiva motbild. Därför rymmer tidningarnas ungdomsbilder både bilden av ungdom som problem och ungdom som något härligt och roligt. Och att just ungdom står i centrum är därför att de bestäms vara bärare av framtiden.

I analysens *andra steg* relaterar Lindgren ungdomsbildens dubbelhet till begreppen *modernitet* och *konserveratism*. Med hjälp av bland annat idéhistorikern Sven-Eric Liedman lanserar han tesen att moderniteten, eller upplysningen, i sig själv är tudelad. Å ena sidan är den ”hård” (rationalitet och framstegstro), å andra sidan är den ”mjuk” (civilisationskritiken av den hårda upplysningen och utvecklingsoptimismen). I samma anda hävdas att det ”klassiska modernitetsprojektet” är förbundet med ”ett romantiskt projekt” byggt på dels solidaritet, omsorg och ökad moralisk reflektion, dels utlevelser i termer av erotik, rus och gränsöverskridanden. Med koppling till Karl Mannheims sociologi argumenterar Lindgren för att romantiken som historisk opponent till upplysningen är en del av moderniseringsprocessen. De båda sidorna är sammanflätade och representerar två konkurrerande sidor i moderniteten. *Lindgrens andra syntetiserande poäng är således att tidningarnas dubbeleggade ungdomsdiskurs svarar mot modernitetens dubbelhet*. Om å ena sidan moderniseringsprocessen skapar

förändringar, så skapar den också en konservativ hållning i betydelsen en traditionalism som reagerar på moderniseringen.

I analysens *tredje del* aktualiserar Lindgren *generationsbegreppet*. En intressant fråga är om den moraliska panikens och dess positiva motkrafts ständiga återkomst kan betraktas som något tidlöst. Å ena sidan tycks vi stå inför dubbelhetens ständiga återkomst. Å andra sidan har ju Lindgren i sina teoretiska utgångspunkter betonat vikten av att se texterna i sina specifika tidsrum. Lindgrens svar är att det tidlösa och det tidsbundna inte måste ses som uteslutande varandra. Generation tycks i Mannheims sociologi definieras av båda aspekterna. "Följden blir", skriver Lindgren, "att generationskonfliktens upprepning kan ses som en process där varje enskild konflikt både är ett resultat av tidigare konflikter och något unikt".

I sin *fjärde interrelaterade analys* bygger, om jag rätt uppfattar saken, Lindgren samman de tre första analyserna till *en syntetiserande bild*. Tidningarnas *ungdomsdiskurs är dubbel*. (Ungdom som problem och framtidshopp). *Moderniteten är i sig själv dubbel*. (Klassisk och hård respektive mjuk och romantisk). *Generation är en dubbelt konstruktion* av gemensamma och delade drag med "evigt" återkommande mönster vilka kan förstås också i sina specifika tidsrumsformer. Därmed har vi nått avhandlingens utmärkta titel. Ty, med Lindgrens ordval, "ungdomsbildernas kluvenhet speglar, på ett liknande sätt, ett ambivalent förhållningssätt till en ambivalent modernitet" i och mellan generationer. Och i just denna *trippelbetydelse av dubbelheter* är de ungdomsbilder om vilka denna avhandling huvudsakligen handlar just *Modernitetens markörer*. På en gång något evigt och nytt. Och det är just denna analys i fyra steg som är avhandlingens verkligt intressanta och starka sida liksom presentationen av de ungdomsbilder medierna tillhandahåller. Svagheten är det sätt på vilket relationen mellan kontext och text konstrueras, redovisas och förstås. Denna relation saknar en teoretiskt informerad metodologi om vad som avses och vad som görs. Kontextbestämmande aspekter och redovisningen av dem saknar precision, är omfattnings- och fördelningsmässigt ojämnt representerade, icke analytiskt relaterade till varandra och dispositionsmässigt ottydligt strukturerade. Det är därtill svårt att veta vad och vem det är som förklarar något. Läsaren bör därför ställa sig frågor om hur respektive årtiondens kontext bestäms och representeras avseende såväl innehåll, relation, förklaringskraft och disposition. Blir dessutom inte också kontexten i hög grad konstruerad av texter

hämtade från mediernas värld? Till slut undrar man även var den specifikt norrländska moderniseringsprocessen tog vägen i analysen av kontext/textrelationen? Tanken var ju att avhandlingen skulle handla om moderniseringen av Norrbotten. Denna "fond" och detta "avstamp" förloras helt enkelt på vägen – framförallt i den avslutande analysen. Till slut landar den specifika empirin i den djärva och abstrakta kulturanalysens generaliserande domäner. Hursomhelst är denna avhandling ett måste för ungdoms- och medieforskare och alla som intresserar sig för relationen mellan text och kontext. Det är lätt och rätt att hävda denna relations nödvändighet. Det är svårare att konstruera den.

recension

AV CHARLES WESTIN

Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer,
Stockholms universitet

Christina Spännar (2001) *Med främmande bagage. Tankar och erfarenheter hos unga människor med ursprung i annan kultur eller Det postmoderna främmlingskapet*, Lund Dissertations in Sociology: Department of Sociology, Lund University.

Christina Spännar har skrivit en finstämd avhandling om vad det innebär för unga människor med ursprung i en annan del av världen att växa upp i Sverige. Med skolstarten, om inte förr, inleds en bekantskap med majoritetskulturen. Skolgången innebär inte bara att tillägna sig läroplanens kunskaper och färdigheter utan också en annan kultur och ett främmande språk. En process, som kommer att präglade även andra delar av livet, tar sin början. Avhandlingen söker belysa hur denna process ser ut.

Att foga samman olika sidor av vardagslivets värld till en fungerande helhet rör fyra centrala särdrag som författaren kallar det. Reflexivitet, språk och familjerelationer hör ihop och utgör förutsättningar för varandra. En fjärde dimension handlar om intersubjektivitet.

Barn i familjer med ursprung i ett annat land än det land där familjen är bosatt, och där föräldrarna har ett annat modersmål än majoritetsspråket, undgår inte att påverkas djupt av dessa omständigheter. Den positiva tolkningen är att många barn med den bakgrunden blir tvåspråkiga och behärskar de sociala koderna från minst två kulturer. Den negativa tolkningen är att barnen inte behärskar något språk särskilt väl och får svårt i konkurrens om utbildningsplatser och arbete. Under de senaste tjugofem trettio åren har mycket av diskussionen i Sverige handlat om att barn och ungdomar med invandrarbakgrund far illa. Bilden är dock långtifrån entydig. En stor förtjänst med Spännars arbete är att bilden av den så kallade andra generationen nyanseras.

Författaren diskuterar ett stort antal teoretiska perspektiv som anknyter till de fyra särdragen. Mycket har skrivits om tanke och tänkande, reflektion och reflexivitet inom filosofi, psykologi, socialpsykologi, lingvistik, kulturanthropologi, litteraturvetenskap och sociologi. Författaren anlägger ett postmodernistiskt perspektiv och knyter an till Bauman, Beck, Giddens och Lash, som alla formulerat sig om reflexivitet. Det kan diskuteras om postmodernismens tunga och delvis svårtillgängliga teoretiska apparat är nödvändig för att fånga centrala aspekter av ungdomarnas konstruktionsprocess. Avhandlingen omfattar också ett fenomenologiskt perspektiv där författaren lutar sig mot såväl Schutz som Berger och Luckmann. Den här sidan av konstruktionsprocessen handlar om kontrasten mellan det självklara och det främmande. De teoretiska perspektiv som diskuteras med anledning av den språkliga, kommunikativa dimensionen är lite mera handfasta. Här redogör författaren för språkvetenskaplig forskning om förstaspråks- respektive andraspråksinläring.

Mitt intryck av den teoretiska genomgången är att den kan liknas vid ett smörgåsbord av idéer och perspektiv. Syftet må vara vällovligt. Jag skulle dock ha velat se litet större koncentration på något eller några teoretiska perspektiv. Går Baumans idéer om reflexivitet att kombinera med språkvetenskapliga teorier om andraspråksinläring? Ja, det är kanske möjligt men det är inte självklart hur det ska gå till. Går postmodernismen ihop med fenomenologi? Det är högst rimligt att hämta sin inspiration från flera håll, men det är också viktigt att resonera om vad olika teoretiska perspektiv bidrar med i termer av möjligheter och begränsningar. Författaren är alltför respektfull inför de teoretiker som åberopas.

Avhandlingens teoridel (nästan halva boken) är ambitiöst upplagd men spreder åt många håll. Den empiriska delen, som är mycket mera sammanhållen, redovisas i sju kapitel. Strukturen följer en tänkt kronologisk ordning som speglar stegen i migrationsprocessen.

Tjugotre ungdomar berättar retrospektivt om hur konstruktionsprocessen framstod för dem. Ett stort antal utskrivna citat från intervjuerna illustrerar vanligen något bestämt förhållande som författaren vill uppmärksamma. Hon tar i allmänhet utsagorna för vad de är och läser inte in något som inte står där. Det är nog så konkreta situationer och händelser som återges. Här fungerar texten som allra bäst. Vi förstår hur vanliga vardagliga erfarenheter blir del i den övergripande konstruktionsprocessen.

Konstruktionsprocessen äger rum i olika sammanhang, den sker inte med

jämn fart hela tiden utan aktualiseras mera påtagligt i vissa situationer och sammanhang än i andra. Parallellt med den kognitiva konstruktionsprocessen sker en språklig inlärningsprocess. Att upprätthålla två språk blir en del av den växelverkan mellan hemkultur och majoritetskultur som konstruktionsprocessen innebär. Familjerelationerna och familjepositionerna förändras. Detta får både rent praktiska konsekvenser och mera djupgående konsekvenser i relationerna till föräldrarna. Relationerna mellan de unga och deras närmaste ser paradoxalt ut att präglas av en samtidig närhet och distans. Unga människor observerar sin omgivning, jämför sig med andra och söker förklaringar. Konstruktionsprocessen innebär att det som varit givet och självklart i föräldrarnas tillvaro och världsbild omprövas, och denna omprövning leder till en mera nyanserad självuppfattning. Konstruktionsprocessen handlar om att foga samman det välbekanta med det främmande

Christina Spännar har lyssnat till ungdomarnas berättelser och hon förmedlar sina tolkningar lågmält men insiktsfullt.

recension

AV ERIK AMNÅ

Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet

Adrienne Sörbom (2002) *Vart tar politiken vägen? Om individualisering, reflexivitet och görbarhet i det politiska engagemanget*. Stockholm: Stockholm Studies in Sociology.

Adrienne Sörbom utgår från en ganska samstämmig och välkänd beskrivning i samtida demokratiforskning: å ena sidan ett ökande politiskt intresse, å andra sidan en allt större tvekan att delta på traditionella sätt inom partier, folkrörelser etc. Denna paradox vill hon försöka förstå. Men det empiriska utgångsläget är magert och ger otillräcklig information om hur det var tidigare och vad som egentligen hänt. Hennes avhandling syftar därför till att ”söka en bredare empirisk förståelse, göra ett försök att titta bakåt och skapa en klarare bild av hur det var förr i syfte att bättre förstå det som är idag” (sid. 79).

Och AS mejslar ut ett mycket brett perspektiv på politik och politiskt engagemang. Det är ”en *tänkt* påverkan på kollektiv nivå” (sid. 13, min kursiv) som gör det till politik – oavsett om handlingen sker på marknaden, i civilsamhället eller offentligt. Och eftersom hon vill få fatt i förändringar måste hon analysera inte bara unga människor utan olika generationer, samhällsklasser och kön. Hon intervjuar 23 personer födda på 1920-, 1950- eller 1970-talet inom LO-förbundet Handels Storstockholmsavdelning respektive Lärarförbundets Huddingeavdelning inom TCO. I trots mot den retrospektiva metodens kritiker hävdar hon att det är just i intervjupersonernas argumentation man kan få fram den reflektion och kontextuella bild som fångar sammansattheten i det politiska engagemanget. Fem huvudfrågor står på agendan för de s k livslopsintervjuerna – ”vem förändrar samhället, hur kan man åstadkomma förändring i samhället, vad i samhället ska förändras, anser man sig själv kunna förändra samt vilken tilltro till det politiska systemet uttrycker man” (sid. 84). Därutöver använ-

der AS sekundärkällor om alla medborgares politiska engagemang och aktiviteter. Så skapar hon sitt flerbottnade empiriska ramverk över det svenska politiska engagemangets nittonhundratals.

Metoden reser en del frågetecken om reliabiliteten och validiteten. Hon säger själv, att bilderna "... till delar har /.../ funnits tidigare, men den helhet som skapas i intervjusituationen, och som forskaren sen använder i sina analyser, är unik" (sid. 94). Möjligen kan ordet unik ge fel associationer om att de aldrig skulle kunna återskapas. Kanske borde de snarare benämnas konstruerade. Reliabiliteten i det bildmaterial AS presenterar hade förmodligen förtjänat ett mer utförligt resonemang om hur pass stabila och hur oberoende av den specifika intervjusituationen de egentligen är.

Beträffande validiteten kan ett exempel visa att det saknas ett fylligt mellanled i argumentationen som skulle ange vikter och toleransnivå. Av de fyra medelålders lärarna stämmer påståendet att vardagslivet politiserats på Carlos och Katarina. Men Peter har alltid engagerat sig i de vardagsnära frågorna, Cecilia var tidigt ute och demonstrerade mot almarna. Och Carlos jobbar för att få sina landsmän att rösta i de allmänna valen. Ja, även Katarina är med och ger pengar till större organisationer. Ändå blir författarens slutsats: "För de medelålders lärarna har sålunda det politiska objektet kommit att förändras över tiden samtidigt som de politiska metoderna har breddats" (144). Man frestas fråga om en teori kan tåla hur mycket stryk som helst?

Även när det gäller design och urval är kriterierna vaga. Särskilt med så få observationer måste man problematisera designvariablerna, de viktigaste faktorerna att hålla under kontroll – oavsett om man valt en kvantitativ eller en kvalitativ ansats. Alternativa upplägg diskuteras inte utförligt. Varför inte exempelvis kontrastera passiva och aktiva eller välja metallarbetare i stället för handelsanställda?

AS använder också ett "slumpmässigt stratifierat urval" i hopp om att åstadkomma representation. Men en sådan effekt kan ju bara uppnås om man kan göra samma dragningar ur en och samma delpopulation. AS har för få individer för att slumpen ska jämna ut viktiga kontrollvariablers fördelning.

Ett alternativ hade varit att bestämma de viktigaste kontrollvariablerna och sedan definiera säg 12 olika strata, exempelvis stratum "ung, kvinna, lärare". Därpå kunde hon ha dragit ett urval ur matrikeln inom detta stratum för en enkät kring antal bakgrundsvariabler och grad av politiskt engagemang. Till själ-

va intervjun hade AS sedan kunnat knyta tvillingpar som bara skiljer sig åt i aktiv respektive passiv politisk participation. För att fånga en hög komplexitet hade hon därmed åstadkommit en större träffsäkerhet, en större effektivitet i sitt urval och en säkrare lokalisering av de mest intressanta variationerna.

Överlag menar jag att möjligheten för någon annan att upprepa den här studien är begränsad på grund av att AS för det första inte preciserat de olika kategorierna och dimensionerna i sin teori. Hon redovisar heller aldrig vilka frågor som faktiskt ställs. Det skapar en viss osäkerhet för oss som kommer efter och ska förstå hennes rön. Vi får inte ens veta hur kodschemat ser ut. Det skapar ett dolt, icke-transparent tolkningsutrymme.

Språnget från de tre väldiga, generella samhällsteorier Sörbom använder skulle med andra ord ha blivit effektivare och mer genomskinligt med ett mer energiskt översättningsarbete. Den första handlar om att det politiska subjektet individualiserats, det vill säga individen har allt mer kommit att kontrollera och definiera sitt eget livslopp på bekostnad av kollektiva aktörer som kyrka, stat och politiska partier. Men också innehållet i engagemanget förskjuts, menar exempelvis Anthony Giddens. Livsstilar och vardagens alla möjliga val blir centrala i den nya livspolitikerna och subpolitikerna. Nya sociala rörelser organiserar delvis nya konfliktdimensioner.

Den andra teorin gäller reflexiviteten. Det som tidigare generationer av medborgare tog för givet och höll för sant ifrågasätts med tiden allt ivrigare. Vad Ulrich Beck kallar radikaliserad reflexivitet innebär bland annat en kritik av de traditionella politiska institutionernas delaktighet och effektivitet i en tid när såväl politikens problem som dess metoder framstår som alltmer komplicerade. När nya områden som barnomsorg, mat och fritid politiseras blir det dock inte politikerna som får ökad makt utan medborgare själva som tar saker i egna händer.

Ungdomsforskaren Thomas Ziehe har gett impulsen till det tredje teoretiska perspektivet i avhandlingen. När traditioner och normer eroderar och människors kompetens allmänt sett ökar, flyttar de också gränserna för vad de anser ligga inom deras kontroll. Men denna växande görbarhet består inte bara i en frigörande insikt om allt som är möjligt utan också i en mer pockande upptäckt om ett eget ansvar för att förverkliga dem.

De flesta av Sörboms empiriska rön passar väl in i dessa tre teoretiska perspektiv. Men andra tvingar henne till att nyansera svaret på bokens stora fråga i förhållande till sina teoretiska fäder. Mot Ronald Inglehart vill hon opponera, att

om man bara koncentrerar sig på skillnader mellan generationer missar man lätt dels den dynamik som utmärker utvecklingen över tiden inom en generation, dels den variation som finns inom en generation. Inte minst klasskillnader. AS tar senmodernitetsteoretiker i försvar mot dem som hävdar att de har fel, när de säger att klass inte längre är någon betydelsefull kategori, och hon anser att de har rätt i att klassidentiteten under 1900-talets senare hälft har påverkat politikens utformning i allt mindre utsträckning. Men, och där ser hon brister hos både Beck och Giddens, man måste problematisera individualiseringen från klas-synpunkt. Deras generella beskrivning passar mycket bättre för att förstå lärarna än arbetarna. Ja, kanske är det i mångt och mycket medelklassens utveckling som senmodernitetens teoretiker beskrivit, även om de grundläggande begreppen speglar en utveckling som också återfinns hos Handels medlemmar, om än mindre framträdande än hos lärarna.

Med begreppet politik brukar man vanligen mena sådana processer som gäller vad offentliga institutioner sysslar med, eller beslut som gäller hur olika värden fördelas på ett sätt som är auktoritativt. Men man kan också mena sådana processer som mer allmänt berör makten och dess fördelning. Det har framgått tidigare att AS själv bekänner sig till ett mycket brett perspektiv på politik, som inkluderar alla handlingar som syftar till att påverka förhållanden utanför familjen.

Det man gör i sitt soprum blir också politik. Det är inget orimligt politikbegrepp men kan göra avståndet mellan metaspråk och objektspråk för stort. Vi vet att människors första association till "politik" kan ge forskaren vilseledande data om det hon är ute efter. Frågan aktualiserar avsaknaden av en bortfallsanalys. AS möter folk som inte vill vara med – de säger sig inte vara intresserade av "politik".

Sammantaget kombinerar Sörbom en teori och en metod på ett sätt som kan göra det särskilt svårt att uttala sig om förändringar. Även tidigare, moderna faser av den svenska politiska historien uppvisar väl minst lika dramatiska förändringar ifråga om individualisering, reflexivitet och görbarhet? Och det är lätt att ge flera skäl till tvekan inför erbjudandet att köpa senmodernitetens teser på denna punkt. Vad var till exempel den kooperativa rörelsen, som skapat såväl Konsumbutiker som LRF-avdelningar, om inte individualiserade, reflexiva görbarhetsprojekt långt före senmoderniteten? Var inte de exempel på hur marknaden och aristokratin berövades sitt monopol i alltfler livspolitiska frågor – såsom mat, livsmedel, grödor och distribution – som istället omformulerades till poli-

tik? Författaren är inte omedveten om denna typ av invändningar (sid. 145). Men har hon inte därmed pulveriserat tesen om att ett av det sena 1900-talets viktigaste förändringar är en politisering av vardagslivet?

Min fråga gäller följaktligen om inte senmodernitetsteorierna, genom sin självupptagenhet med nuet, kan leda oss till en förledande historielöshet om såväl kvantiteter som kvaliteter i påstådda samhällsförändringar?

När AS vidare väljer att inte problematisera sina rön från demokratiteoretisk synpunkt, försitter hon chansen att ännu mer exploatera sina rön till en fördjupad förståelse av det politiska engagemangets motsägelsefullhet. Låt mig bara antyda två alternativa mönster för AS empiri, det första mörkare än det andra. Studier av demokratiutveckling bör alltfört utföras med klassteoretisk medvetenhet. AS hade kunnat få mer hjälp därtill av en mer strukturell maktteori. Skulle man inte kunna tolka såväl klasskillnaden i intervjupersonernas värdering av systemets utveckling som, om jag får kalla det så, flykten till soprummet som utslag av en och samma maktlöshet? Den institutionaliserade politiken har blivit mer maktlös. Och det gemene man kan påverka är just källsorteringen: gör det lilla Du kan, gör det villigt och glatt, som det sjöngs i barndomens söndagsskola. Tvärtemot vad AS påstår har vi i så fall inte alls blivit politiker utan bara konsumenter med slutförvaringsansvar – som vi tvingas betrakta som en politisk handling för att uthärda en ohyggligare sanning om demokratins förfall, om maktlöshet och minskad tilltro till politikens eliter.

I ett ljusare perspektiv är det demokratiutvecklingens goda skördar som Sörbom avtäcker i svenska sop- och vardagsrum. Demokratien har lyckats alstra precis de attityder, den kompetens och de handlingsmönster som den så hett åtrått under sina första åttio år. Människor kastar av sig auktoriteters och traditioners tyngande ok, reser sig som autonoma, kritiska individer och bedömer som mogna individer vilka handlingsvägar de nu kan använda för sina politiska syften. De lösgör sig från gamla representativitetsdimensioner och accepterar inte att någon företräder dem. De upptäcker soprummet, T-banan, vägrenen, parken och allt vad det är och drar in dem i politikens sfär. Bemäktigade suddar de, och här hade AS kunnat inspireras av feministiska demokratiteoretiker, ut gränserna mellan vad andra åtskilt som publikt och privat. Och demokratins problem är egentligen de gamla institutionerna, blott och bart. Förmodligen hade en litet längre utflykt i den demokratiteoretiska debatten kunnat ge mersmak på den här punkten. Kanske hade några komparativa empiriska demokratistudier haft

samma effekt. Medborgarna drar sig bort från en svunnen – en gång effektiv men numera kraftlös – folkrörelsedemokrati och gestaltar konturerna till en annan demokrati, som snarare erinrar om den engelska revolutionens frihetsideal än den franskas jämlikhets- och solidaritetsideal.

Till sist får mina kritiska frågor inte skymma avhandlingens många och stora förtjänster. AS har en säker empirisk överblick som hon i lättläst form låter läsaren få del av. Hon visar också prov på en betydande hemmastaddhet i samhällsteoretisk debatt. Väl inläst är hon också på den statsvetenskapliga litteraturen, även om det mest blir svenskt och nordiskt material. Vidare formulerar AS rimliga skäl mot somliga universalitetsanspråk i etablerad teoribildning.

Den här avhandlingen hör hemma i en genre som inte utmärks av någon större trängsel i Norden. AS övertygar dock om att politisk sociologi både vill och kan lämna bidrag till att förstå den politiska utvecklingen. Modigt och innovativt kombinerar hon en i allt väsentligt ny metod med gammal, för att koppla ett nytt grepp på det politiska engagemangets gåtfulla sammansatthet. Alltför sällan uppmuntras doktorander till sådana risker och uppfinningar.